

מפעל דף היומי בעיון

סיכום גפ"ת, רא"ש, רמב"ם, רי"ף, ר"ן, טור ב"י שו"ע מ"א ט"ז ומשנ"ב על הדף

כולל ומכון ראש פינה:

כולל יום שלם ללימוד כל הש"ס ודי' חלקי השו"ע בעיון במשך 17 שנה | כולל יום שלם ללימוד דף היומי בעיון | כולל יום שלם ללימוד אבן העזר בעיון | פרויקט "אבן ברורה", והוא כעין משנה ברורה על אבן העזר | כולל ערב שלוש שעות ללימוד דף היומי בעיון | כולל ערב שעתים ליבו הפץ | כולל שישי שבת | רשת שיעורי תורה ללימוד דף היומי במלגה מכובדת למגידיו שיעורים | 30 ספרי עזר על שלחן אבן העזר | ספרי "השינון" על ד' חלקי השו"ע, לדיעת ד' חלקי השו"ע בלימוד עמוד יומי, בהוצאת גדולי ישראל מכל העדות והחוגים | מבחנים ארציים לאברכים ובהורים במלגה על דף היומי בעיון | סיכומים יומיים של דף היומי בעיון בעברית, אנגלית, ספרדית וצרפתית | קמחא הפסחא | עזרה וסיוע לנוקדים ואברכים עמלי תורה

יום א' כ"ז שבט-שבת ד' אדר תשפ"ו

העלון מוקדש לעילוי נשמות:
הרה"צ רבי שמואל מרדכי בן סול
שולמית ז"ל
זמרת הדרה בת שמחה ע"ה
ת.נ.צ.ב.ה

מסכת מנחות ל"ה-מ"א

שבוע פרשת תרומה

העלון מוקדש לעילוי נשמות:
ר' אליהו בן חנה ז"ל
זמרת אסתר בת מרים ע"ה
ת.נ.צ.ב.ה

דף ל"ה ע"א

ואמר רב חננאל אמר רב תימורא דתפילין הלכה למשה מסיני. אמר אביי מעברתא דתפילין הלכה למשה מסיני. ואמר אביי שייך של תפילין הלכה למשה מסיני וכו'.

ובסוגיין נמנו כמה הלכות בעשיית תפילין, שעל כולן העידו אמוראים שהם הלכה למשה מסיני, דודאי הלכות אלו היו ידועות כי הרי תפילין לא פסקו ממתן תורה, אבל לא הכל ידעו את מקור ההלכה שהיא הלכה למשה מסיני, ונפקא מינה רבה בזה, דהואיל והם הלכה למשה מסיני הרי כולן לעיכובא, וז"ל הרמב"ם [הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ג' הלכה א'], שמונה הלכות יש במעשה התפילין כולן הלכה למשה מסיני ולפיכך כולן מעכבות ואם שינה באחת מהן פסל, ואלו הם, שיהיו מרובעות, וכן תפירתן ברבוע, ואלכסונן ברבוע עד שיהיה להן ארבע זוויות שוות, ושיהיה בעור של ראש צורת שייך מימין ומשמאל, ושיכרוך הפרשיות במטלית, ושיכרוך אותן בשיער מעל המטלית ואחר כך מכניסן בבתיהן, ושיהיו תופרין אותן בגידין, ושעושיין להן מעבורת מעור החפוי שתכנס בה הרצועה עד שתהא עוברת והולכת בתוך תובר שלה, ושיהיו הרצועות שחורות, ושיהיה הקשר שלהן קשר ידוע כצורת דל"ת. ע"כ. והלכות אלו מובאות בדף זה.

וכדי להבין יותר הלכות אלו נביא כאן את הרמב"ם שמתאר את דרך עשיית בתי התפילין [שם ה"ב]. כיצד עושים תפילין של ראש, לוקחין עץ מרובע ארכו כרחבו וכגבהו, ואם היה גבהו יותר על רחבו או פחות ממנו אין בכך כלום, ואין מקפידין אלא על ארכו שיהא כרחבו, וחופרין בו שלשה חריצין כדי שיעשה לו ארבע ראשים וכו', ולוקחין עור ומרטיבין אותו במים ומשימין בו את העץ ומכניסין את העור בין כל חריץ וחריץ ומכמשים

אותו והוא רטוב מכאן ומכאן עד שעושיין בו דמות שייך שיש לה שלשה ראשין מימין המניח תפילין ודמות שייך שיש לה ארבעה ראשים משמאל המניח.

[הלכה ג'] ומניחין את העור על העץ עד שייבש, ואחר כך חולץ העור מעל גבי האימום של עץ ונמצא העור שיש בו ארבעה בתים פנויין, ומכניסין פרשה בכל בית ובית, ומחזירין מקצת העור מלמטה ותופרין אותו מארבע פנותיו, ומניחין מן העור שלמטה מקום שתכנס בו הרצועה כמו תובר והוא הנקרא מעבורת.

[הלכה ד'] וכיצד עושיין תפילין של יד לוקחין עץ מרובע ארכו כרחבו ויהיה גבהו כאצבע או יתר על זה מעט או פחות מעט ומחפין אותו בעור רטוב ומניחין את העור על האימום עד שייבש וחולץ את העור ומניח את ארבע הפרשיות במקום העץ ומחזיר מקצת העור מלמטה ותופרו מארבע פנותיו, ומניחין מן העור תובר מקום הרצועות.

[הלכה ה'] וכשמכניסין את הפרשיות בבתים שלהם כורכין אותן במטלית ועל המטלית שיער ואחר כך מכניסין אותן בבתיהן, ושיער זה צריך להיות שיער בהמה או של חיה טהורה ואפילו מנבילות וטריפות שלהן, וכבר נהגו כל העם לכורכין בשיער זנב העגלים.

[הלכה ט'] כשתופרין את התפילין אין תופרין אלא בגידין של בהמה או של חיה טהורה ואפילו מנבילות וטריפות שלהן, לוקחין הגידין שיש בעקב הבהמה או החיה טהורים והם לבנים, ואם הם קשים מרככין אותן באבנים וכיוצא בהן עד שיעשו כפשתן וטווין אותן ושזורין אותן ובהן תופרין התפילין ויריעות ספר תורה.

[הלכה י'] כשתופרין התפילין תופרין אותן ברבוע, והלכה רווחת שיהיו בכל צד שלש תפירות עד שיהיו הכל שתים עשרה תפירות בין של יד בין של ראש, ואם עשה

כולל ומכון ראש פינה:

התפירות עשר או ארבע עשרה עושה, וכל התפירות יהיה החוט שלהן סובב משתי רוחות.

[הלכה י"א] וצריך שיגיע החריץ של תפילין של ראש עד מקום התפר, ואם היה החריץ ניכר כדי שיהיו ארבעה ראשין נראין לכל ואף על פי שאין החריץ מגיע למקום התפר כשרות, ואם אין חריץ ניכר פסולות, וצריך להעביר בתוך כל חריץ וחריץ על גבי העור חוט או משיחה להבדיל בין בית לבית, ומנהג פשוט להעביר גיד מגידי התפירה בכל חריץ וחריץ משלשתן. ע"כ.

והרא"ש בהלכות קטנות [הלכות תפילין] הביא בשם הגאון סדר והלכות תפילין, וז"ל, ואכתוב הלכות תפילין הנמצאים ע"ש גאון ז"ל ונקרא שמושא רבא.

אמר רבא האי מאן דבעי למיעבד תפילי מייתי אעא טבא תרין אצבעי על תרין אצבעי כעין תרי אצבעי ואי הוו טפי שפיר דמי ואי הוי בציר לא פסול. ונאפיר ביה תלתא נפירין בשוה ומפתי להון כי היכא דניעול בהון קילפא, והויין ד' ראשין מעילאי עד מצעי וממצעי לתתאי הוי חד, וסימניך ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים. ועביד בכל נפירא חדא נקובתא מפיתחא לפיתחא וה"ל ארבע נפירין, ומחפא להחוא אעא בקילפא וחייט ליה עד דמייבש טובא. ומפיק ליה לאעא ואייתר קילפא בנוייא וכו'. ובעי למכרך קימעי בשערי דתורא כי היכי דלא ליטנפו ומיפתחי. ואידך נמי דלידכור לעגלא דלא ליחטי כדכתיב המעט לנו עון פעור. וליכרוך עליה קילפא או שולפא ובעי למתפר להו בגידי דאמר רב פפא ובתפרן ובאלכסונן וא"ד בגידי שור איבעי להו תפר להו בגידי בהמה דקה מהו. פלוגתא היא ולא איפשיטא לן. וענין דלא איפשיטא לן עבדינן לחומרא. וא"ד משמיה דרב יוסף מותר. ותריסר תפירי ליהוון בהון לבר מדנפק ועייל. ואמר רבא אי הוו עשרה לא הוי פסולה מ"ט דמדשקלה מלכא ושמשא אשתיו עשרה. א"ר פפא משמיה דאביי אי הוו ארביסר שפיר דמי דכד מוספת מנשה ואפרים הוי להו ארביסר. ובעי דליצור בקילפא דביתא צורת דשי"ן דימינא תלתא רישין ודשמאל ד' רישין. אמר אביי אי הוו איפכא פסול. ע"כ.

והנה יש מן ההלכות שהביא השימושא רבה בשם אמוראים שאינם לפנינו בתלמוד, וצריך לומר שהיו במסורת בידם, ומכל מקום דברים אלו הם היסוד להלכות תפילין הידועים לנו והנפסקים בשולחן ערוך, ובעניינים אלו יש כמה נידונים מפורסמים שאמנם אי אפשר להאריך בהם כאן יותר מידי כי הם בבחינת מים שאין להם סוף, אך נביא כאן את עיקרי הדברים.

מדברי הרמב"ם הנ"ל מבואר שכל התפילין עם התיתורא שהוא הכיסוי התחתון ועם המעברתא בין משל ראש בין משל יד כולן מעור אחד, וכן מבואר מלשון רש"י [ד"ה תיתורא] והכי משמע להדיא בשימושא רבה

הנ"ל, אבל הרא"ש [סימן ז'] כתב וז"ל, ומתוך לשון רש"י משמע שהבתים והתיתורא מעור אחד, והעולם לא נהגו כן, לפי שעור הבתים דק ועור התיתורא עב וכו'. עכ"ל. ומהשו"ע משמע ג"כ כן, דכתב [או"ח סימן ל"ב סעיף ל"ח], יעשה ארבע בתים מעור אחד לשל ראש ובית אחד לשל יד, ולא כתב רק על עצם הבתים ולא על התיתורא, וכתב [סעיף מ"ד] תיתורא דתפילין הלכה למשה מסיני והיינו שישים עור למטה לכסות פי הבתים ונראה כעין דף של גשר הנקרא תיתורא ומעברתא דתפילין הל"מ מסיני והיינו שעור התיתורא יהא ארוך מצד אחד ויעשה בו המעברתא כיצד יתכנו מב' צדדים שלא תהא רחבה כרוחב התיתורא כדי שיהא ניכר ריבוע התיתורא ובאותה מעברתא עוברת הרצועה ועל שם כך נקראת מעברתא וגם בתפילין של יד יעשה תיתורא ומעברתא. עכ"ל. הרי שכתב שישים עור למטה דמשמע עור בפני עצמו, דלא כתב כלשון הרמב"ם, וכתב ערוך השלחן דלא כתב מפורש כן מפני שהרמב"ם לא כתב כן אלא שמנהג העולם כן הוא כמ"ש הרא"ש, ולפיכך סתם הדברים, אבל בודאי מי שרוצה בתפילין מהודרים יעשה כולם מעור אחד וכן עושים המהדרים בכל מדינתנו:

ודבר זה תלוי בשאלה האם תפירה הוי חיבור, והמגן אברהם [ס"ק נ"ב] כתב בשם האגודה וסד"ת דאפילו בבתים עצמן יכול לעשות מכמה עורות ולתפורן דתפירה חשיב חיבור. ומ"מ מנהג העולם דהבתים הם מעור אחד ממש ורק התיתורא הוא עור בפ"ע, והמהדרים גם התיתורא עושים מעור אחד כמ"ש:

שיעור הבתים

אורך ורוחב הבתים וגובהן אין לזה שיעור מדינא, מיהו הגאונים אמרו בשימושא רבה שלא תהא התיתורא פחותה משני אצבעות אורך ורוחב וכן הגובה, ומפרש שם שאינו לעיכובא. וכן כתבו התוספות עירובין [צה"ע"ב ד"ה מקום] בשם המדרש, וסמך לדבר דהציץ היה רוחבו שני אצבעות.

וכתב הב"י, הביאו המג"א [ס"ק נ"ו] דהחכמים ואב"ד יעשו השל ראש גבוה מג' אצבעות כדי שיראו הכל, ותלמידי חכמים ותלמיד בפני רבו מניחין קטנות כאצבעו ומחצה ומכסין תחת המצנפת כדי שלא ישוּו עצמם לרבותם, ע"ש. אמנם אצלינו לא נהגו כן.

דין ריבוע התפילין

צריך להיות הריבוע שוה גם למעלה גם למטה בתיתורא, וז"ל השולחן ערוך [סעיף ל"ט] תפילין בין של ראש בין של יד הלכה למשה מסיני שיהיו מרובעות בתפרן באלכסונן, דהיינו שיהיו ריבוען מכיון ארכו כרחבו כדי שיהא להם אותו אלכסון שאמרו חז"ל כל אמתא בריבוע אמתא ותרי חומשא באלכסונא, וצריך לרבע מקום מושבן וגם הבתים,

אמר אביי, ל"ק כאן מימינו של קורא, כאן מימינו של מניח, והקורא קורא כסדרן. אמר רב הננאל אמר רב החליף פרשיותיה פסולות וכו'.

וז"ל הרמב"ם, כיצד סדור הפרשיות, בתפלה של ראש מכנים פרשה אחרונה שהיא והיה אם שמע בבית ראשון שהוא על ימין המניח, ושמע סמוכה לה, והיה כי יבאך בבית שלישי סמוכה לשמע, וקדש לי בבית רביעי שהוא לשמאל המניח תפילין, כדי שיהא הקורא שלפניו כנגד פני המניח קורא על הסדר הזה ואם החליף סדור זה פסולות.

והראב"ד כתב, רבינו האי ז"ל אינו אומר כן, אלא הויות באמצע. קדש מימין המניח והיה כי יבאך סמוך לה שמע משמאלו והיה אם שמע סמוך לה באמצע, והוא בהיפך לקורא שכנגדו, והקורא קורא כסדרן על שמע והיה אם שמע נאמר שהוא כסדר הקורא בתורה מימין לשמאל וכו'. וכן סובר ר"ת, וכתבו הרא"ש והטור שהגאונים רב שרירא ורב האי גאון סוברים כר"ת, ומנחו סימנא, הויות להדידי ושיני"ן לשיני"ן מבחוץ, כלומר ההויות, הפרשיות של והיה סמוכים זל"ז, והיה אם שמע אצל והיה כי יבאך, והשיני"ן של קדש ושמע מבחוץ אצל השיני"ן של תפילין, וכתבו שגם רבינו הננאל סובר כן.

והשימושא רבה כתב, ומשוי פרשתא דקדש לימיניה בביתא קמא ופרשתא דסמך ליה והיה כי יבאך בביתא תנינא ופרשתא דשמע בביתא תליתאי ופרשתא והיה אם שמוע בביתא רביעתא. אמנם הרא"ש כתב בשם הר"י אלברצלוני שאין לסמוך עליו כלל, דהוא מוטעה וכו', עיי"ש במה שכתב.

ולשיטת השימושא רבא סדר הפרשיות כרש"י, אבל לפי סדר מימין המניח לשמאל, ושיטת הראב"ד סדר הפרשיות כר"ת לפי סדר מימין המניח לשמאל. והיינו לענין תפילין של ראש, מה שאין כן לענין תפילין של יד אין הבדל בין רש"י לשימושא רבא, ובין ר"ת לראב"ד.

והנה שיטת הרמב"ם כרש"י, ובתשובת הרמב"ם [סימו רפ"ט, הובא בכסף משנה] כתבו חכמי לוני"ל להרמב"ם שתמחו על סידורו והם מקובלים מהגאונים ובראשם רב האי גאון דהויות באמצע, והשיב להם הרמב"ם ז"ל, זה שעלה בדעתכם בסידור הפרשיות וכו' כך היה דעתי מקודם ככם ותפילין שהיו לי במערב כך היו וכך כתב וכו' ואותו חיבור הוא שהטעני והטעה כל אנשי מערב וכו' והרבה גאונים חלקו על זה וכל אנשי מזרח וכל אנשי ארץ הצבי הקדמונים חולקים על זה ואמרו כי הגאונים פתחו את התפילין של רב האי והיא כתובה על הסדר שכתבתי בחבורי, ורבי משה דרעי כשבא מן המערב לא"י היתה תפיליו שלו כמו אנשי מקומכם וכשהראוהו דברי הגאונים הקדמונים והראיות שלהם השליך תפיליו ועשה על הסדר. אמנם הוא פלא שהרא"ש והטור וכמה

אבל על גובה הבתים אין להקפיד אם הוא יותר מרחבן וארכן. עכ"ל. ונמצא שהתפילין צריכין להיות מרובעות למעלה ולמטה בהתיתורא ובתפרן, כלומר שלא ימשוך חוט התפירה יותר מדאי שלא יתכווץ ויתקלקל הריבוע [רש"י], ואף אם עשאן מרובעות ואיחר כך נתקלקל הריבוע כתב השו"ע דיש מי שאומר שצריך לרבען, ולא דמי לציצית דאמרינן שאם ניתקו חוטי הערב עד שלא נשאר כאגודל מהכנף כשרים, דזהו מפני שבציצית לא הקפידה תורה רק בשעת עשייה, כדכתיב ועשו להם ציצית, ע"ש אבל ריבוע דתפילין הלכה למשה מסיני וכל שעה צריכים להיות כך.

והנה כבר כתבו התוספות וידוע לפי חכמת החשבון דאמתא ותרי חומשא באלכסונא אינו מכוון לגמרי, ובפשטות גם חז"ל לא נתכוונו שבאמת יעשה את הריבוע כנ"ל, דאז לא יהיה באמת ריבוע, אבל כתב בערוך השלחן לחדש דהוא גזירת הכתוב שימדדו ע"פ חשבון זה, אף שאינו ריבוע מדוייק, וכן כתב ביורה דעה [סימן ל' סעיף י"ג] ז"ל, שיעור סלע כתב רבינו הב"י שהוא שלישי טפח כלומר שלישי טפח על שלישי טפח עגול ובהיקף הוה טפח, דכל שיש בהקיפו טפח הוה הרוחב שלישי טפח דמרובע יתר על העיגול רביע כשיעור תורה, אף שאין החשבון מדוקדק כל כך לפי חכמי המדות מ"מ התורה גזרה למדוד באופן זה. והוא חידוש גדול. ויהיה אשר יהיה, אף אם נאמר שא"א לצמצם בידי אדם לעשות ריבוע ממש, מ"מ התורה אמרה עשה כפי מה שביכלתך לצמצם ובוזה תקיים המצוה, וכן הוא בכל דבר, אמנם לכאורה בזמן הזה שיש באפשרותינו לדייק בתכלית הדיק לכאורה צריך וחיוב לעשות כן.

קלקול הריבוע

ומה נקרא קלקול הריבוע, כתב ערוך השלחן ז"ל, נ"ל כגון שנתכוונו קצת באורך או ברוחב או נחסר קצת וכדומה, ויש שרוצים לומר דכשהקצוות נתקלקלו קצת בחידודן ומיחזי כעגול קצת בקצוותיה מקרי קלקול הריבוע, ולענ"ד לא נראה כן, חדא שהריבוע לא נתקלקל בזה, דהחידוד הוסר מהאורך והרוחב בשוה, ולא ניתנה תורה למלאכי השרת וקלקול הזויות הוא בהכרח. ואמת כי יש מסופרים מומחים גדולים באומנתם בבתים שלא יתקלקלו אבל רובא דרובא אין ביכלתם לעשות כן, ועוד שלוקחים בעד הבתים שלהם ממון הרבה שאין ביכולת כל אדם להשיגן, וסוף דבר ראיתי גם בהם שבמשך העת מתקלקלים מעט כי כן הוא בהכרח, ואותם המחפשים חומרות יתירות אין דעת חכמים נוחה מהם. ע"כ. כבר כתבנו לעיל דבזמן הזה שהאפשרות בידינו להדר בכל הנ"ל, חלילה להקל בזה.

סדר הפרשיות

אמרו לעיל [ל"ד ע"ב], כיצד סדרן קדש לי והיה כי יבאך מימין, שמע והיה אם שמוע משמאל. והתניא איפכא

לשיטת רבנו תם, השורה האחרונה של פרשת והיה אם שמע מסתיימת בתוך שורה ולאחריה יש רווח כשיעור עד סוף השורה, כיון שהפרשה שלאחריה, פרשת שמע, היא פרשה פתוחה.

וכבר אמר הגר"א לתלמידו רבי חיים מוואלוז'ין שאם נרצה לצאת את כל הדעות יצטרך להניח ס"ד זוגות וידוע על אחד מגאוני זמנינו זצוק"ל שהיו לו עשר זוגות תפילין, ואין כאן המקום להאריך בזה שטעון קונטרס בפני עצמו. וכבר אמר לפני הגר"א אחד דאיתא בזוהר [רעיא מהימנא סוף פרשת פנחס] שתפילין דרבינו תם הרי הם תפילין דעולם הבא, והשיב לו דמהדר אחר עולם הבא יניחם.

דין החריצים בתפילין של ראש

חריץ שבין בית לבית בשל ראש צריך שיגיע עד למטה, והיינו במקום שתופרין התיתורא, אך אם לא הגיע עד למטה כשרה, ודוקא שהחריץ ניכר לכל כדי שארבע ראשיה יהיו נראים לכל, דאם לא כן פסולים, וצריך שכל בית ובית יעמוד בפני עצמו, כלומר שלא יהיו מדובקים זל"ז שא"א להפרידן בנקל, דאם לא כן הרי זה רק בית אחד. וכתב המ"ב [ס"ק קע"ב], ועיין בחיי אדם שעל כל פנים צריך שיהיו הד' בתים פרודות זה מזה ולא יהיו מדובקים, ולא כמו שעושיין הסופרים שמדביקים ע"י דבק, רק שלמעלה עושיין סימנים כמו חריץ בעלמא, דצריך עיון אם להכשיר אפילו בדיעבד וכו'. ויש שהיו נותנים דבק בחלק התחתון של הבתים [בצורת קשת] וכל זה מפני שהבתים נסתחים עם הזמן, אמנם הלכה למעשה בענין זה כי הרוצה לצאת ידי דעת הפוסקים בתפילין מהודרות בתכלית ההידור, יראה שלא יהיה דבק כלל בין ד' הבתים של ראש, ואפילו לא במקצת, אלא יהיו מהודקים היטב הד' בתים ללא עזרת דבק כלל, ויקפיד מאד שיהיו החריצים עשויים היטב ומפרידים בין הבתים גופא, ובכל צדדי הבית, אמנם יש לזהר שלא יצא שכרו בהפסדו עקב חומרא זו, שלא יתפרדו הבתים אחד מהשני יתר על המדה ויתקלקל צורת הריבוע ונמצאו התפילין פסולות. ובשם החתם סופר מובא [עין קסת הסופר סימן כ"א] דאם לא ידבקו הבתים זה לזה, כי בהפרדם, ויהיה אויר בין כל אחד ואחד אפילו כמלא מחט סידקית, איננו מרובע, ולכן עדיף טפי להדביקם מעט בדבק וישתדלו שיהיה הדיבוק כמה שאפשר למטה סמוך לתיתורא, ולא לכל רוחבם, כדי שבצדדים יהיו המחיצות ניכרות עד התפר, אך גם אם הדביק לגמרי בין הבתים, התפילין כשרים כל שהחריצין ניכרים. וב"ה שבמכונות שבימינו אפשר ליישר הבתים היטב אחד נגד השני ולעשות לחץ שיהיו ד' בתים צמודים בלי הפסק אויר בלא להצטרך להשתמש בדבק כלל, ובודאי שפיר טפי, ועוד נתחדש בימינו הידור טפי, שאפשר לעשות הבתים שבתפילה של ראש פרודות לגמרי בלא חשש קלקול, ובזה בודאי את כל השיטות בהידור רב.

מראשונים ס"ל דרב האי פסק כר"ת והרמב"ם כתב שפתחו תפיליו ואינו כן, ובמרדכי וכן בשארי ראשונים כתבו שנפלה הבימה שעל קבר יחזקאל הנביא ומצאו תפיליו ופתחום והם כסדר רש"י והרמב"ם, ונראה שהוא מחלוקת קדומה, ורמז לזה בתיקוני זוהר חדש [קכ"א ע"ב, ובתיקוני זוהר השלם שבהוצאת מכון מעפר קומי הוא בעמוד מ"ו, ועיין בהערה שם], דמשמע דכבר בדורות קדמונים הניחו שתי זוגות תפילין, והוא מפני שלא ידעו את הסודות בזה, וביאר אדונינו הגר"א שבאמת תפילין דרש"י הם האמת, ועניין היות באמצע קאי על התפילה ולא על התפילין, ומפני שבני הדור לא הבינו את הסוד בזה חשבו שיש עוד תפילין שההיות באמצע [וזהו פירושו לתיקונים הנ"ל, ולקמן נביא עוד מה שכתב בזה בתיקונים במקום אחר]. אמנם יש באחרונים שפירשו להיפך שמה שלא ידעו הוא מפני שחשבו שמניחים שני זוגות תפילין מפני הספק, והאמת ששניהם אמת ותרווייהו איצטריכו, כך פירש הרמ"ז וגרס שם ותרווייהו איצטריכו, והביאו החיד"א בתשובותיו. אמנם באף דפוס ישן או כתבי יד של תיקוני הזהר ליתא לגירסא זו. והיריעה בזה רחבה מאוד, והבאנו כאן כטיפה מן הים.

והנה פרשיות של יד צריכות להכתב כסדרן, ולשיטת רש"י כותבים את ארבע הפרשיות זו אחר זו כסדר כתיבתן בתורה; ולשיטת רבנו תם: אי אפשר לכתבן זו אחר זו כשיטת רש"י, כותבים את פרשת קדש לי ואת פרשת והיה כי יביאך, משאירים עמוד ריק לפרשת והיה אם שמע, מדלגים עליו וכותבים את פרשת שמ בסוף הקלף, חוזרים לעמוד הריק וכותבים עליו את פרשת והיה אם שמע.

ונפקא מינה גם לגבי השער שכורכים בו את פרשת והיה אם שמע, דיש להשחיל אותו בחור שמימין לבית, בו נמצאת פרשת והיה אם שמע, ובתפילין של רש"י, פרשת והיה אם שמע נמצאת בבית הרביעי מימין, ולכן את קצות שיער העגל משחילים בחור שבין הבית הרביעי לבית השלישי. בתפילין של רבנו תם, פרשת והיה אם שמע נמצאת בבית השלישי מימין, ולכן את קצות שיער העגל משחילים בחור שבין הבית השלישי לבית השני, וכך אפשר להבחין בין תפילין של רש"י לתפילין של רבנו תם גם לאחר סגירת הבתים.

עוד נפקא מינה לגבי פרשה פתוחה ופרשה סתומה, בפרשיות לשיטת רש"י, השורה האחרונה של פרשת והיה כי יביאך מסתיימת בתוך השורה ולאחריה יש רווח כשיעור עד סוף השורה, כיון שהפרשה שלאחריה, פרשת שמע, היא פרשה פתוחה. בפרשיות לשיטת רבנו תם, השורה האחרונה של פרשת והיה כי יביאך מסתיימת ברווח שהוא פחות משיעור, כיון שהפרשה שלאחריו, פרשת והיה אם שמע, היא פרשה סתומה.

וכן בפרשיות לשיטת רש"י, השורה האחרונה של פרשת והיה אם שמע מסתיימת בסוף שורה. בפרשיות

דין השי"ן

שי"ן של תפילין הלכה למשה מסיני, אחד בימינו ואחד בשמאלו, וקבלו הגאונים שבימין של המניה של ג' ראשים ושל שמאלו של ד' ראשים, ואם הפכן לא פסלן, וכן אם עשה שניהם של ג' ראשים או של ד' ראשים, כיון דבסוגיין איתא סתם שי"ן, ושניהם בכלל שי"ן, והראשים של השיני"ן יש עושין עגולין ויש עושין מרובעין, והיודי"ן שבשיני"ן צריכין ליגע למטה בשולי השיני"ן דלא כהאומר שבהשי"ן של ד' ראשים לא יגעו היודי"ן למטה [מג"א]. והחריץ של השי"ן והיינו החוד שלמטה יגיע עד מקום התפר, ולא ימשוך השי"ן למטה מהתפר אלא שגם שולי השי"ן יהיה נראה על התפר. וכתבו הפוסקים דאם אין צורת השי"ן מושלמת יש להראותו לתינוק כדי להתיר לברך על התפילין, ובהקדם יש לתקנה, ובדיעבד כל זמן שלא תיקן כשר לברכה. וכתבו עוד דלכתחילה הנכון שצורת השי"ן תהיה כצורת השי"ן שבכתב הפרשיות של תפילין אלו עם תגין, אך אינו מעכב כלל, ויש אשר נמנעו לכתחילה מלעשות תגין לשיני"ם אלו, ונהרא נהרא ופשטיה.

והטור והשו"ע [ע"פ מ"ב] כתבו שיעשה השיני"ן מקמטי העור, והיינו שיקמוט בהעור ברכותו אות שי"ן, אבל אם עשאו כמעשה דפוס הוה חק תוכות, ואף על גב דכיון שהשי"ן הוא בולט דוחק הדפוס את האותיות עצמן ולא סביבות האותיות והוה חק יריכות דכשר, מ"מ העור שהוא רך נדחק גם סביבת בליטת השי"ן והוה כחק תוכות. וי"א דאין חק תוכות פסול בשי"ן זה, דדוקא בדבר שנאמר בו כתיבה אין זה כתיבה, אבל שיני"ן אלו לא נאמרה בהם כתיבה אלא הלכה למשה מסיני שיהיה בו צורת שי"ן, א"כ גם חק תוכות הוי צורת שי"ן. וכתב הרמ"א [בדרכי משה] וז"ל, אין לשנות ממנהג זקנים שהיו עושים בקמט של עור, ומיהו אם עשאו בדפוס או כתבם בדיו על הבית לבן אין בדינו לפוסלן. עכ"ל.

והיום המנהג הפשוט להוציא השי"ן ע"י דפוס החקוק בו שי"ן, ולצבעו בשחור, ואחר כך חוזרים ומבטלים לגמרי את בליטת השי"ן וחוזרים ומוציאים אותו בצבת ואחר כך מייפים אותו שוב בדפוס זה, ויש עוד אופנים שונים בין הסופרים כיצד לעשותו בהידור. ועל פי קבלה יש לעשות קודם השי"ן של ד' ראשי"ן ואחר כך השי"ן של ג' ראשי"ן, וישנם מסורות שונות בתמונה המדוייקת של ווי השי"ן, ומסורת ביד כולם לעשות השי"ן גבוה לפחות עד שני שלישי מגובה דופן הבית, אבל בלא למשוך השי"ן עד סוף גובה הבית ממש, וכן צדדי השי"ן לא יגיעו עד סוף רוחב הבית, ובה נמצא דופן הבית כעין מוקף גויל של השיני"ן.

דין העברת החוט בין הבתים

בסוגיין [ל"ד ע"ב] אמרו בענין מי שכתב את כל ארבע הפרשיות בקלף אחד ורוצה להניחם בתפילין של ראש,

ואם כתבן בעור אחד והניחן בד' בתים יצא; וצריך שיהא ריוח ביניהן, דברי רבי, וחכ"א אינו צריך; ושזין, שנותן חוט או משיחה בין כל אחת ואחת.

והחוט והמשיחה הוא להיכר ההפסק, ומשמע דאם הם כתובים בארבע פרשיות אין צריך להעביר חוט כנ"ל, אמנם הרמב"ם כתב [ה"א], וצריך להעביר בתוך כל חריץ וחריץ על גבי העור חוט או משיחה להבדיל בין בית לבית, ומנהג פשוט להעביר גיד מגידי התפירה בכל חריץ וחריץ משלשתן. עכ"ל. ובשו"ע כתב יתפור ג' תפירות מכל צד וכו' ויעביר חוט התפירה בין כל בית ובית. אמנם כתב הט"ז [ס"ק ל"ה] שאינו לעיכובא, ולא לפני הרבה זמן רוב עושי הבתים, אפילו המהודרים ביותר, לא היו נוהגים בהעברת חוט התפירה בחריצין שבין בית לבית, שחששו שמא העברת חוט זה יקלקל את ריבוע התפילין כי יגרום לריוח גדול מידי בין בית לבית אשר במשך הזמן ילך ויתרחב, ועוד צירופי טעמים להקל באי העברת חוט זה. אמנם ב"ה בזמננו נוהגים כמעט בכל המקומות כסתימת הראשונים והשו"ע ושאר פוסקים להקפיד על העברת חוטים אלו בין בית לבית, וכפי שאיתא בכתבי רבינו האר"י להקפיד על כך, ובזמננו על ידי המיכשור הטוב ועיבוד חוטי התפירה לדקים מאד וחזקים אין חשש לקלקול הריבוע.

וכיצד מעבירים חוט זה, ברוב המקומות נוהגים להעבירו בעובי התיתורא העליונה בין בית לבית, ולאחר גמר עשיית הבית וריבועו שוב אינו נראה מבחוץ, ודי זה כדי לצאת טעם הראשונים בחוט זה שיהיה היכר בין בית לבית, ויש הנוהגים להקפיד שיהיה חוט תפירה זה ניכר ונראה כניסתו ויציאתו בין בית לבית, ונהרא נהרא ופשטיה.

דיני הרצועות

כתב הרמב"ם [הלכה י"ב], וכיצד עושין הרצועות, לוקחין רצועה של עור רחבה כאורך השעורה ואם היתה רחבה מזו השיעור כשרה, ואורך רצועה של ראש כדי שתקיף את הראש ויקשור ממנה הקשר ותמתח שתי הרצועות מכאן ומכאן עד שיגיעו לטבור או למעלה ממנו מעט, ואורך רצועה של יד כדי שתקיף את הזרוע ויקשור ממנה הקשר ותמתח רצועה אחת על אצבע אמצעית ויכרוך ממנה על אצבעו שלש כריכות ויקשור, ואם היו הרצועות ארוכות יתר על שיעורים האלו כשרות.

[הלכה י"ד] הרצועות של תפילין בין של ראש בין של יד פניהם החיצונים שחורים וזו הלכה למשה מסיני, אבל אחורי הרצועות הואיל ומבפנים הן אם היו ירוקות או לבנות כשרות, אדומות לא יעשה שמא תהפך הרצועה וגנאי הוא לו, ולא יהיה אחורי הרצועה לעולם אלא כעין הקציצה אם ירוקה וירוקין ואם לבנה לבנים, ונוי הוא לתפילין שיהיו כולן שחורות הקציצה והרצועה כולה.

ובאמת בשחרות הבתים לא מצינו בסוגיין, ורק ברצועות אמרו דהלכה למשה מסיני שיהיו שחרות ובבתים לא מצינו ולכן כתב הרמב"ם הנ"ל שהקציצה יכולה להיות ירוקה או לבנה וכו', וזה שכתב השו"ע [סעיף מ'] וז"ל, עור הבתים מצוה לעשותו שחור, כוונתו למצוה דזה אלי ואנוהו, והיא מצוה ולא חובה, וכן המנהג הפשוט להשחירן, ולכן אם נתלבנו קצת במשך הזמן לית לן בה.

אמנם כתב המ"ב [סיק קפ"ד] ויש פוסקים דס"ל שהוא הלכה למשה מסיני כמו הרצועות ולעיכובא הוא אפילו בדיעבד וכו', אך סיים דבמקום דלא אפשר יש לסמוך על דברי המקילין. ומכל מקום בודאי אין צריך לבדוק לא את הרצועות ולא את הבתים בזכוכית מגדלת, אלא כשלמראה עין נראה שחור היטב אם כי אחרי התבוננות נראה הכא והתם איזה נקודות קטנות שירד הצבע, אפשר להניחם בברכה, ויש מתירים אף במיעוטו אינו שחור כל שרובו שחור, אבל יש לתקנו בהקדם.

ובאיזה צבע יש לצבוע, לכתחילה יש לצבוע בחזותא בעלמא ולא בצבע הניתן להתקלף כעין פירורים דקים, וכל שכן אם נקלף כעין הדבקות נייר שפסול [וזה קורה כשיש יותר מדאי חומר סמך בצבע שאז כשהוא מתייבש נהיה כמו ניילון]. ולכתחילה יהיה הצבע שחור כעורב, אך מעיקר הדין די כל שלעיני בני אדם נראה שחור.

ועוד יש להקפיד שיהיה הצבע עשוי מדבר המותר בפיד שלא יהיה בו תערובות של דבר טמא ואינו כשר [והיום יש להשיג צבע עם הכשר], ותהיה הצביעה על ידי ישראל גדול האומר לפני הצביעה שעושה לשמה, וכשחסר אחד מתנאים אלו בדיעבד כשאין לו תפילין אחרים סמכין על שיטת השו"ע שצביעת הבתים אינו לעיכובא.

והמשנה ברורה הסתפק לענין רצועות ארוכות יותר מהשיעור, אם חסר שחרות בחלק שיותר מהשיעור, האם אומרים ששאר הוא למצוה ולנוי בעלמא ואינו לעיכובא, או דילמא כיון דהיא מחוברת כולה כחדא צריכה להיות כולה שחור. ובהמשך דבריו מסתפק גם לענין שחור בחלק הרצועה הנמצאת בתוך המעברתא, ולהלכה בכל אלו יש לכתחילה להקפיד, כי שיחור הרצועות הלכה למשה מסיני הוא, וכמו כן יש להקפיד במקום הידוק הרצועה ובקשר היו"ד של יד והדלי"ת של ראש שתהיה הרצועה שחורה כהוגן, ואלא חלק הרצועה שנכנסת בתוך הקשר אין קפידא כיון שלעולם אינו נראה מבחוץ, וכן במקום שהרצועה מתקפלת ונהפכת עקב עשיית הקשר אף אם רואים מבחוץ הצד הפנימי של הרצועה, אין צריך להשחיר.

דין קלקול בבתי התפילין

אמרו בסוגיין, אמר רב הונא תפילין כל זמן שפני טבלא קיימת כשירות; רב חסדא אמר נפסקו שתים כשירות, שלש פסולות וכו'.

ותוכן הסוגיא לשיטת וגירסת הרמב"ם, דאם נתקלקלו שני בתים מבתי הראש והבתים הם זה אצל זה, והיינו שעור הבתים נקרע קצת בין בית לבית אבל הצדדים והגג שלמים, אם התפילין ישנים פסולים, משום דכבר נתקלקלו מחמת יושנן, ואם הם חדשים כשרים כל זמן שעור מושב הבתים שהוא התיתורא קיים, וגם עיקרי הבתים קיימים אלא שנקרעו קצת. ולגירסת רש"י הוא להיפך, דחדשים פסולין וישנים כשרים, והטעם דחדשים עדיין רפויים ורכים ובקל נתקלקל [לבוש], ועוד דחדשים איגלאי מילתא דהעור מקולקל כיון שבזמן מועט נתקלקל, מה שאין כן ישנים כבר נתחזקו והעור היה טוב מתחלתו.

אבל אם שני הבתים אינם זה אצל זה כמו ראשון ושלישי אפילו הם ישנים כשרות ולשיטת רש"י אפילו הם חדשים כשרות, ואם נתקלקלו ג' בתים בכל ענין פסולים אפילו בחדשים, ולשיטת רש"י אפילו בישנים, ומה שדאמרנו דזה אצל זה פסולים אין נ"מ בין שהקלקול הוא לצד אחד באופן שהקלקול הוא זה כנגד זה ובין שהדופן האחד נתקלקל מצד האחר והשני מצד האחר ובכל ענין פסולים [סימן ל"ג ט"ז סק"ג]:

ואיזו מקרי חדשים ואיזו ישנים, חדשים מקרי כל זמן שאם היו מושכים אותם בהרצועות הבית מתפשט ונפתח נקרא חדש, ואם אינו נפתח נקרא ישן. וכפי עשיית הבתים שלנו שהם קשים מאד אין אנו בקיאים כלל בכל סימנים אלו, והבתים שבזמן התלמוד כנראה שלא היו קשים כלל. וכל חילוקים אלו הם בשל ראש שיש בהם ד' בתים, אבל בשל יד מיד כשנתקלקל אחת מן הדפנות פסולים לגמרי [שו"ת פני יהושע].

וכל זה לענין הגירסא מה עדיפי, חדשים או ישנים, אבל נחלקו רש"י והרמב"ם על מה מדברים, לרש"י מדובר שעור הבתים עצמם התקלקל והרמב"ם [פ"ג הלכה י"ח] יש לו שיטה אחרת בזה וס"ל דהקלקול אינו בהבתים אלא בגידי התפירות, וז"ל, תפילין שנפסקו התפירות שלהן, אם היו שתי התפירות זו בצד זו או שנפסקו ג' תפירות אפילו זו שלא כנגד זו הרי אלו פסולות. בד"א בישנות, אבל בחדשות כל זמן שפני טבלא קיימת כשרות. ואלו הן החדשות, כל שאוחזין מקצת העור שנקרע תפרו ותולין בו התפילין והוא חזק ואינו נכרת הרי אלו החדשות, ואם אין ראוי לתלות בו אלא הוא נפסק הרי אלו ישנות. עכ"ל. וכתב ערוך השלחן דנראה דמה שהבאנו לעיל ששיטת רש"י והרמב"ם הפוכות לענין מה עדיפי, חדשות או ישנות, כל אחד לשיטתו, דרש"י מפרש דאעור קאי לכן חדשים גריעי טפי דזהו סימן שהעור מרוקב, אבל הרמב"ם שמפרש דאגידים קאי ודאי דישנים גריעי טפי שמחמת יושנן נרקבו אבל חדשין רובן חזקים הם כנודע בחוש.

ולהלכה למעשה להרוצה לצאת ידי כל השיטות, להמבואר במשנה ברורה וביאור הלכה, אם נעשה קרע או סדק או נקב על הבית מבחוץ בין של יד ובין של ראש, אף על פי שריבוע התפילין לא נתקלקל כלל, אם הסדק או הנקב גדול באופן שמים יעברו דרכו, התפילין פסולים. ואם הנקב או הסדק בתיתורא או במעברתא אינו פוסל, אבל אם הנקב בתיתורא במקום שחודר לתוך חלל הבית, יש להחמיר.

ובנקב או קרע וסדק בתוך הבית של ראש, במחיצות שבין בית לבית אם יש בית שלם ביניהם כשר, ואם שתי מחיצות בתים סמוכים זה לזה נעשה בהם סדק או נקב, אף על פי שאינם אחד כנגד השני, פסול, אך אם הסדקים או הנקבים הם במחיצות היורדים למטה בתוך עובי התיתורא כשר לכתחילה. ואם הסדקים או הנקבים למטה בעור המחבר הבתים להדדי, ועדיין נשארו הבתים מחוברים מצינו דיעות בין הפוסקים, ובזמננו שעושים התפילין מעור גסות ואין חשש שימשיך ויקרע לגמרי, המקיל יש לו על מי לסמוך.

ולענין תיקון סדקים וקרעים ונקבים הפוסלים, אם נעשו מחמת יושן העור והתפילין, אין להקל להכשירם, ואם נעשו מחמת סכין או מחט ומסמר וכדו' שנתחב בהם, מועיל להכשירם ע"י דיבוק, ובתפילין שלנו הגסות יש אפשרות לתקן על ידי מומחים שמרטיבים העור ומתנפח וסוגרים הנקב והסדק לגמרי יחדיו ידובקו.

דין רצועה שנפסקה

אמרו בסוגיין [ל"ה ע"ב], א"ל רב אחא בריה דרב יוסף לרב אשי מהו למיתפריה ועייליה לתפירה לגאו אמר פוק חזי מה עמא דבר וכו'.

ופירש"י פוק חזי מאי עמא דבר לאיסורא, משום דגם זו אינה קשירה תמה ור"ת בתוספות פירש להיתר, דכיון דהתפירה היא מבפנים ומבחוץ נראית כשלמה מקרי קשירה תמה. והנה דבר זה אינו מצוי כלל היום, שיתפרו רצועות תפילין, כי ב"ה רצועות מצויות, אך נביא את עיקרי הדברים.

כתב הטור, אם נפסקה הרצועה מה שמקיף ממנה הראש או הזרוע אין להם תקנה לא בקשירה ולא בתפירה, אבל התלוי ממנה ומה שקושר סביב הזרוע אין הקשירה פוסל בה. והטור פסק כרש"י, אך זהו רק על הרצועה הצריכה מדין תורה, והיינו מה שמקיף הראש והזרוע אבל מה שארוך יותר מזה כפי מנהגינו אם נפסק שם יכול אפילו לקשור וכ"ש לתפור, וגם דעת הרמב"ם היא כדעת הטור.

וז"ל השולחן ערוך [סעיף ה']. אם נפסקה הרצועה יש מתירין לתפור מצד פנים [דעת ר"ת], וי"א מה שמקיף ממנה הראש ובשל יד כדי שתקיף הזרוע לקשור התפלה עם

הזרוע וכדי שתמתח עד אצבע אמצעית ויכרוך ממנה על אותו אצבע ג' כריכות ויקשור אין להם תקנה לא בקשירה ולא בתפירה, וכל יתרון האורך שהוא בשביל שכורך הרצועה כמה פעמים סביב הזרוע ובשל ראש מה שתלוי ממנה, אין התפירה והקשירה פוסלים בה. ובשעת הדחק יש לסמוך על המתירין כדי שלא יתבטל ממצות תפילין. עכ"ל.

ויש עוד שיטה המחמירה גם בשל ראש דברצועה התלויה בימין עד הטבור ובשמאל עד החזה לא מהני תפירה, אמנם השו"ע לא חש לה כלל, דאע"פ דכן הוא קבלת הקדמונים משימושא רבה כנ"ל, מ"מ פשיטא שאין זה מהלכה למשה מסיני.

דין קשר של תפילין

אמרו בסוגיין, אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב קשר של תפילין הלכה למשה מסיני וכו' ונוייהן לבר וכו', אמר רב יהודה קשר של תפילין צריך שיהא למעלה, כדי שיהו ישראל למעלה ולא למטה וצריך שיהא כלפי פנים, כדי שיהו ישראל לפנים ולא לאחור.

ויש שלש מסורות בענין עשיית קשר זה, כמין מ"ם סתומה, והוא הנקרא בפוסקים קשר פשוט. ב. כמין מ"ם סתומה אך עם חלל וריוח באמצע, ודומה לשני דלתי"ן אחד הפוך על השני. ג. כמין דלתי"ת. ולכל אחד מהמסורות יסודות קדושים וקדומים, וכל אחד יברר מנהג אבותיו ורבותיו ולא ישנה ממנהגם.

ומה יעשה מי שאין לו שום מסורת, יש אומרים שיעשה קשר פשוט, כי כן היה המנהג הפשוט ברבים מקהלות ישראל מימים ימימה, וכן פשטות דברי הבית יוסף בשם השימושא רבא והאורחות חיים והר"י אכסנדרני והעיטור והמהרי"ל, ויש אומרים שיעשה כצורת דלתי"ת שכן היום המנהג ברוב תפוצות ישראל.

וקשרי התפילין, בין של יד בין של ראש, צריכים ליעשות על ידי ישראל גדול ובאמירה לשם מצות תפילין, ובדיעבד אם היה במחשבתו לשם קשרי תפילין אף על פי שלא אמר בפיו כשר.

דין ברכת התפילין

אמרו בסוגיין [ל"ז ע"א], אמר רב חסדא סח בין תפילה לתפילה חוזר ומברך וכו' על תפילה של יד אומר: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח תפילין, על תפילין של ראש, אומר ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות תפילין אביי ורבא דאמרי תרוייהו לא סח מברך אחת, סח מברך שתיים. תנא סח בין תפילה לתפילה עבירה היא בידו, וחוזר עליה מערכי המלחמה.

ובדבר הברכות הנ"ל נפלה מחלוקת גדולה בראשונים, שרש"י פירש סח מברך שתים כדשלה רב חייא, לא סח אין מברך אלא על של יד בלבד, וכן נראה שהוא דעת הר"ף וכן פסק הרמב"ם [הלכות תפילין פ"ד ה"ה] אבל התוספות [ד"ה לא סח] כתבו שר"ת פירש לא סח מברך אחת על של ראש על מצות תפילין, סח מברך שתים על של ראש, שצריך לחזור ולברך להניח. וכן כתב בשימושא רבא [ד"ה וכשמניח] וכתב סמ"ג [עשין כ"ב] שמצא בתנחומא [ס"פ בא] כדברי ר"ת, וכן כתב הרא"ש [הלכות קטנות הלכות תפילין סימן י"ד] כדברי ר"ת מסתבר, שעיקר תיקון הברכות כך היתה, בתחלת הנחתה תיקנו לברך להניח וקאי נמי על של ראש, וכשמניח של ראש מברך על מצות שזו היא גמר המצוה, הילכך אם סח והסיח דעתו צריך לחזור ולברך גם להניח. וכן אם מניח תפילין של ראש לבדו יברך שתים. וכתב שרוב הגאונים הסכימו כן, וכתב עוד שבילדותו היה מברך ברכה אחת משום דכיון דפליגי ביה רבוותא טוב יותר שלא לברך דברכות אינן מעכבות, ממה שיברך ברכה לבטלה, עד שלמד מנחות ונראה לו לפום ריהטא דגמרא שיש לברך שתי ברכות. והאגור [סימן ל"ו] כתב בשם הזוהר בפרשת פינחס דאין לברך על שניהם אלא ברכה אחת, וזה לשונו, אמר רבי שמעון תפילין אינן על מוחא לקבל זכור ותפילין דדרועא שמאלא על לביה לקבל שמור, ומה זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו אף הכא ברכה אחת לתרווייהו, ולא צריך לאפרשא בשחייה בעלמא בין דא לדא כמה דאוקמוה. וסיים דמכל מקום העולם נוהגים לברך שתים. והמפרשים דלעולם צריך לברך שתים משמע להו דבהדיא קאמר תלמודא הכי ולפיכך פסקו כן.

והביא הב"י בשם הרב מהר"י בן חביב שכתב שהיה נוהג לברך שתים כדברי ר"ת ולהציל עצמו מספק ברכה לבטלה היה אומר אחר הברכה ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. וכתב הב"י, אף על פי שאין משיבין את הארי אין דבר זה נראה בעיני שיביא האדם עצמו לידי ספק ברכה לבטלה ויסמוך על שיאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. וכתב הר"ן בסוף ראש השנה בשם בעל המאור דהיינו טעמא דאמרינן סח בין תפילה לתפילה עבירה היא בידו משום דאע"ג ששתי מצות הן כיון דכתיב בתפילין של יד ושל ראש והיה לך לאות על ירך ולזכרון בין עיניך צריך זכירה שיהא תוכף תפילה של ראש לתפילה של יד כדי שתהא הויה אחת לשתייהם, ואם הסיח דעתו והפליג בדברים ביניהם עבירה היא בידו, לפיכך חוזר ומברך ברכת תפילה של יד וממשמש בתפילין של יד ומחזק את הקשר ועוד מברך ברכה שניה על של ראש ותוכף שתי המצות זו לזו. עכ"ל. וכן הרשב"א כתב בתשובה [ח"א סימן קנ"ו ותת"ט וד"ה סימן י"א] כדברי קצת הגאונים והר"ף שאמרו שאין מברכין אלא ברכה אחת על שתייהם אנו נוהגים. ולהלכה האשכנזים נהגו כדעת ר"ת לברך שתי ברכות, והספרדים מברכים ברכה אחת.

וכתב הרמ"א שכן פשט המנהג בבני אשכנז שמברכין שני ברכות וטוב לומר תמיד אחר הברכה שניה בשכמל"ו. והוא כדעת המהר"י בן חביב הנ"ל. וכתב ערוך השלחן דאינו מובן כלל, דממ"נ אם הדבר מרופה בדינו דלכן יאמר בשכמל"ו למה לנו לברך שתים, נברך אחת כדין כל ספק ברכות, ואם הדין ברור בדינו א"כ למה לנו לומר בשכמל"ו. ובאמת הלבוש השמיט דבר זה. ובפשטות נוכל לומר דבני אשכנז פסיקא להו דצריך שני ברכות, ורק רבינו הרמ"א רפיא בידו, ולשנות המנהג אי אפשר, ולכן פסק כן. ולפי זה מי שלבו נוקפו יכול לברך ברכה אחת.

וערוך השלחן האריך בענין זה, וכתב לחדש דברכת על מצות תפילין היא ברכת הודאה, בהיות מצוה זו הקשר הגדול שמקשר את ישראל לאביהם שבשמים, לזה אנו מברכים ברכת הודאה להודות להש"י על הטוב הזה, ובהיות שעיקר הקשר הוא בפסוק שמע ישראל ולכן אנו אומרים בשכמל"ו כמו שיעקב אבינו ענה כן בעת שהשבטים אמרו שמע ישראל, וזהו פירושו דעל מצות תפילין, כלומר על מה שהשי"ת התחבר אלינו אנו נותנים לו יתברך שבח והודיה על זה. ועיין עוד לקמן.

ובתיקוני זוהר חדש [על פרשת תולדות, בתיקוני זוהר השלם הוצאת מעפר קומי הוא בסוף הספר עמוד תרכ"ב תרכ"ג] איתא וז"ל, ובגין דמסיטרא דימינא ושמאלא שתים זו שמעתי צריך לברכא עלייהו תרין ברכאין חד להניח על של יד וחד על מצות על של ראש ואם סח בנתיים מברך על של ראש שתים, אבל מסיטרא דעמודא דאמצעייתא איתמר אחת דיבר אלהים] ולא צריך אלא ברכתא חדא וכו', עיין שם באריכות. וכמוכן לא נבאר כאן את עומק הדברים, והרוצה יעיין במפרשים, אך מכל מקום שמענו דמחלוקת זו דכת קודמין דבבלי וירושלמי וקדמונים, ואלו ואלו דברי אלקים חיים, אך נביא כאן את ביאורו של אדונינו הגר"א בענין זה, שהוא כולל עניינים יסודיים בסוגיא זו, וז"ל, ואיהו עיקרא דתפילין כו'. ר"ל מחלוקת דאיהו בין חברייתא בתפילין כו' בימינא ושמאלא איהו, אבל בעמודא דאמצעייתא לית תמן מחלוקת, בגין דאיהו עיקרא דגמרא כו', ור"ל, מחלוקת שהוא בין רש"י ור"ת בתפילין הוא בימינא ושמאלא שימינא הוא דעת רש"י כסדר ושמאלא הוא דעת ר"ת הוויית באמצע, כמ"ש בתיקונים שהוויית באמצע הוא בשמאלא, ע"ש, אבל בעמודא דאמצעייתא אין שם מחלוקת כי הוא מכריע והוא מכריע לימין כידוע והוא כדעת רש"י, וז"ש כאן ואיהו עיקרא דתפילין וביה צריך לסדרא לון כגוונא דא כו', וכן הוא בכל מחלוקת כמו ב"ש וב"ה שאלו ואלו דברי אלהים חיים והלכה כב"ה שב"ה מימין וב"ש משמאל כמ"ש לעיל ובימינא ושמאלא מחלוקת, ואלו ואלו דברי אלהים חיים וכו' אבל הלכה בעמודא דאמצעייתא ששם מקומה של הלכה כב"ה שהוא נוטה לימין וכו'. וכן

בענין פלוגתא של הברכות לברך על שתיהן ב' ברכות או ברכה א', שמסטרא דימינא ושמאלא ב' ברכות ובעמודא דאמצעיתא ברכה א' כמו שמפרש והולך שנחלקו הגמרא והירושלמי שלגמרא בבלי הוא מצוה אחת ולירושלמי שתי מצות, עיקרא דגמרא עמודא דאמצעיתא שהוא עיקרא דגמרא בו ימינא ושמאלא אחד. ע"כ. ולכן באמת דעת הגר"א דהיא ברכה אחת כדעת הבבלי.

ובאמת צריך ליתן טעם למאן דאמר שהם שתי ברכות, היכן מצאנו שתי ברכות על מצוה אחת, ואף אם נאמר שצריך לברך שתיים כשסח, מכל מקום מה מקום לשתי ברכות אלו. ובערוך השלחן כתב בשם אור זרוע הגדול [סימן תקפ"ב] בשם הגאונים דמעיקר הדין היתה כל תפלה צריכה שתי ברכות להניח ועל מצות, ע"ש, וכתב דנ"ל דלהניח היא ברכת המצוה ועל מצות היא ברכת תודה שזכנו ה' לעשות אות בינו ובינינו וזה שייך לשל ראש כמו שדרשו על קרא דוראו כל כו' כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך אלו תפלין שבראש, ולפי זה אתי שפיר.

והלבוש כתב, ונ"ל דטעמא דידן הוא משום דקיי"ל דשתי מצות הן, לפיכך צריכה כל אחת ברכה בפני עצמה הואיל והיא מצוה בפני עצמה. והואיל ותכופות וסמוכות זו לזו ונראים כמצוה אחת, לפיכך על הראשונה שהיא כמו התחלת המצוה וגם הוא עובר לעשייתן כדין שאר כל הברכות, אמרינן להניח בל', כמו שהוא נוסח כל הברכות, שמשמעות ה' הוא לשון עתיד דהא היא עובר לעשייתן. ועל השנייה שהיא כמו גמר המצוה ואמירת הברכה היא בשעה שעוסקין בעשייתה, אומרים על מצות, שכן משמעות לשון על נופל לומר בשעת המצוה. ולפי זה לישנא דלהניח שהוא לעתיד קאי נמי על של ראש הואיל ונראים כמו מצוה אחת, לפיכך אם סח ביניהם והסיח דעתו, או שאין מניח אלא של ראש לבדו, כגון שאין לו של יד, או שאינו יכול להניח של יד ומניח של ראש לבדו, מברך על של ראש שתייהם, דהא מתחלת התיקון שתיהן נתקנו על של ראש, מן הטעם שנתבאר שתחלת כוונת הברכה בלהניח היתה כוונתו על שתיהן כשהן יחד, לפיכך גם כשהיא לבדה לא זזה הברכה ממקומה. כן נראה לי טעם מנהגינו.

ואמרו בסוגיין תפילין מאימתי מברך עליהן משעת הנחתן וכו' אב"י ורבא דאמרי תרוייהו משעת הנחה ועד שעת קשירה.

וכתב הלבוש, הביאור, שכל המצוות מברך עליהן עובר לעשייתן וסמוך לעשייתן, לפיכך לא יברך על התפילין אלא משעה שמתחיל להניחם עד שעה שמהדקם וקושרם בזרועו, וכן בשל ראש עד שמהדקם בראשו. לא קודם התחלת ההנחה, דלא הוי סמוך לעשייתן, ולא אחר ההידוק שזה היה אחר עשייתן, שאין עיקר עשיית המצוה הזאת אלא בשעת ההידוק והקשירה, דהא בקשירה תליא

רחמנא דכתיב וקשרתם וגו', ואף על פי ששתי מצות הן, מ"מ צריכין להיות סמוכים ותכופים זו לזו, דכתיב [שמות יג. ט] והיו לאות על ידיך ולזכרון בין עיניך, שיהיה הויה אחת לשתיהן משמע, כלומר בלא היסח הדעת והפלגת דברים ביניהן. לפיכך לא יפסיק ביניהם לדבר, אפילו לענות אמן יהא שמיה רבה וכו' או קדושה. ואם דיבר, עבירה היא בידו, ואפילו כשמניח אותן בלא ברכה, כגון אותם שנוהגין שמניחין אותן בלא ברכה בחול המועד דפסח וסוכות, אף על פי כן אסור לדבר ולהסיח ביניהם, דהא דאמרינן סח בין תפילין לתפילין עבירה היא בידו, אין הטעם משום שמביא עצמו לידי ברכה שאינה צריכה, אלא מטעם דילפינן להו מקרא כדלעיל:

והא דאמרינן שאם דיבר שצריך לחזור ולברך, דווקא שדיבר בדברים אחרים, אבל אם דיבר בצורך תפילין, אינו חוזר ומברך. ומפני שהברכות שתיהן חוזרות על שתי התפילין כמו שאמרנו, הראשונה להניח, שהוא לשון עתיד והוא בהתחלת המצוה וקאי גם על של ראש, והשנייה בעל, שהוא לשון גמר המצוה וקאי גם על גמר של יד, לפיכך יש למעט ההפסק ביניהן בכל מה שיוכל. וצריך לזהר שמיד אחר שקשר של יד על הזרוע, לא יפסיק ביניהם אפילו בכריכת הרצועה סביב הזרוע, אלא יניח מיד אחריה של ראש, ואחר כך יכרוך הרצועה סביב הזרוע, שהכריכה סביב הזרוע אינה מן המצוה, שאין המצוה אלא ההידוק והקשירה, וקשרתם אותם אמר רחמנא, ואם הוא כורך בינתיים הוי הפסק ביניהם. מיהו אף על פי שאין להפסיק ביניהם, לא יציא אדם תפילה של ראש מהתיק קודם שיניח של יד, כדי לקרב הנחתה מיד אחר של יד, שזה יש בו איסור על פי סוד הקבלה, שלא יגלה של ראש עד שתהיה של יד מונחת ומחוברת על זרוע השמאל, והמשכיל יבין בסוד החיבור גלוי ונעלם. וכן אם שתיהם אינן בתיק אלא מונחות חוץ לתיק, לא יתקן לפתוח הרצועות של תפלה של ראש עד אחר הנחת של יד, על פי הסוד הנזכר בסוד לא תחסום שור [דברים כה. ד], פן בע"כ יתגבר בדינו, והבן. וגם הו"ל מעביר על המצוה אם עשה כן שפתח את של ראש תחלה וסילקה ובירך של יד קודם לה. ויש למחות במי שעושה כן, אלא יניח של יד ואחר כך יתקן ויפתח של ראש ויניח, ואין זה הפסק כיון שהוא צורך ההנחה. ע"כ מהלבוש.

וכן כתב השו"ע [סעיף י"א] דאחר שקשר השל יד על הזרוע יניח השל ראש קודם שיכרוך הרצועה סביב הזרוע. עכ"ל. והטור כתב שכן נהג הרא"ש. ומ"מ אין אנו נוהגין כן, וכתבו שהאריז"ל היה כורך הכריכות ואחר כך הניח השל ראש, ואף שהוא ז"ל היה מברך רק ברכה אחת, ובפשטות י"ל הטעם דכיון דהכריכות יש לעשות א"כ הם ג"כ מהנחת התפילין ואין זה הפסק, ועוד דידוע דאם לא יכרכו הכריכות יתרפה הקשר מהשל יד ונמצא

דהשל ראש יהיה הקשירה קודם להשל יד, אמנם לכד זה כתבו שיש בזה טעמים נסתרים [ט"ז סק"ט ומנ"א ס"ק י"ח] וכן הוא המנהג ואין לשנות.

ואמרו עוד, כשהוא מניח מניח של יד ואחר כך מניח של ראש, וכשהוא חולץ חולץ של ראש ואחר כך חולץ של יד.

ואפילו אם פגע בשל ראש תחלה בהכרח לו לעבור עליו אף שאין מעבירין על המצות וליקח השל יד ויניחו על היד ואחר כך יטול השל ראש ויניחו על הראש, והטעם משום דכתיב והיו לטוטפות בין עיניך ודרשינן בסוגיין מלשון והיו שהוא לשון רבים [רש"י] שכל זמן שיהיה בין עיניך יהיו שתיים, ואף על גב דאם אין לו של יד או שאין ביכולתו להניח על היד מניח השל ראש לבדו, זהו מפני שהן שני מצות וממילא שמוכרח לקיים אותה שיש לו, אבל כשיש לו שנים גזרה התורה להניחה לשל ראש אחר השל יד ולכן לא משגחינן על אין מעבירין על המצות, ולכן אמרו [יומא ל"ג ע"א] שיהא האדם נזהר שלא יפגע בשל ראש תחלה כדי שלא יצטרך לעבור על המצוה.

וכתב ערוך השלחן, ודע שכתבו ע"פ הזוהר להניח של יד מיושב ושל ראש מעומד, וכתב הרמ"א שאנחנו אין נוהגים כן אלא שתייהן מעומד, ע"ש. והמג"א [סק"ב] כתב שההנחה תהא מיושב והברכה והקשירה מעומד. והמהרש"ל [סימן צ"ח] פסק דגם ההנחה תהיה מעומד, וכן הוא המנהג בפשוט. וכתב דהאמת דמדינא דגמרא אין קפידא בזה, ורק משום דכל ברכות המצוות אנו עושין מעומד אבל אין עיכוב בדבר, ולפי זה אינו מובן למה לא ננהוג כדעת הזוהר, וסיים דמיהו על כל פנים כל גדולי ישראל בדורות הקודמים לא נהגו כן, וצ"ע.

וכיון שהרחבנו כאן מעט בהלכות תפילין, נביא עוד הערה בזה, דנהגו העולם שלא לחלוץ התפילין עד אחר קדושת ובא לציון, אמנם יש שכתבו ע"פ קבלה שלא לחלצן עד אחר שיאמר וישמע בהם ג' קדושות והיינו קדושת יום וקדושת שמ"ע וקדושת ובא לציון, וד' קדישים, והיינו קדיש שקודם ברכו ולאחר שמ"ע וקדיש שלם אחר ובא לציון וקדיש יתום שאחר עלינו, שזהו מעיקרי התפלה, ויזהר שלא לחלוץ בפני הס"ת שזהו חוצפה לגלות ראשו בפני הס"ת, אלא יסלק לצדדין. ובראש חודש חולצים קודם מוסף אף במקומות שאין אומרים כתר בקדושה, כן המנהג בכל תפוצות ישראל.

זמן תפילין

בזה יש שתי שאלות, האם לילה הוא זמן תפילין, ומה דין תפילין בשבתות ימים טובים חולו של מועד וראשי חודשים. ואמרו בסוגיין [ל"ז ע"ב], ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה, ימים ולא לילות, מימים ולא כל

ימים, פרט לשבתות וימים טובים, דברי רבי יוסי הגלילי. ועוד שם, רבי עקיבא אומר: יכול יניח אדם תפילין בשבתות ובימים טובים ת"ל והיה לאות על ידך ולטוטפת בין עיניך, מי שצריכין אות, יצאו שבתות וימים טובים שהן גופן אות.

דהיינו דלרבי יוסי הגלילי מן התורה לילה אינו זמן תפילין, וכן שבתות וימים טובים, ולרבי עקיבא רק שבתות וימים טובים. ומסקנת הגמרא דרב אשי ס"ל כרבי עקיבא דלילה זמן תפילין, אך אין מורין כן דשמא יישן בהם ויבא לידי הפחה ולכן מדרבנן אין להניחם בלילה.

והרמב"ם [פ"ד הלכה י'] פסק כרבי יוסי הגלילי שכתב וז"ל, זמן הנחת התפילין ביום ולא בלילה שנאמר [שמות יג, י] מימים ימימה חוקה זו היא מצות תפילין, וכן שבתות וימים טובים אינן זמן תפילין שנאמר [שמות יג, טז] והיה לאות ושבתות וימים טובים הן עצמן אות וכו' וכל המניח תפילין לכתחלה אחר שתשקע החמה עובר בלאו שנאמר ושמרת וכו'. עכ"ל.

והתוספות והר"ף והרא"ש והסמ"ג פסקו כרבי עקיבא משום דרב אשי סובר כן, ולילה מן התורה זמן תפילין, ורק מדרבנן אסרו להניחם לכתחלה בלילה שמא יישן בהם, וכן פסקו בטור וש"ע, וז"ל השו"ע [סימן ל"ב] אסור להניח תפילין בלילה שמא ישכחם ויישן בהם, ואם הניחם קודם שתשקע החמה וחשכה עליו אפילו הם עליו כל הלילה מותר, ואין מורין כן, ברבים צריך לחלצן. ואם לא חלץ תפילין מששקעה חמה מפני שלא היה לו מקום לשמרן ונמצאו עליו כדי לשומרן מותר ומורין כן. והוא מסוגיין [ל"ז ע"ב]. וכתב המג"א שצריך שיאמר שעושה כדי לשמרן.

היה רוצה לצאת לדרך בהשכמה מניחם בלא ברכה, אפילו להסוברים לילה זמן תפילין מן התורה, מ"מ כיון דרבנן אסרו, אף על גב דבלצאת לדרך התירו מטעם דבזה ליכא למיחש שמא יישן בהם כיון שהולך בדרך איך יישן, מ"מ ברכה אי אפשר, דאיך יאמר וצונו הלא חכמים אסרום בלילה, ולכן יניחם בלא ברכה וכשיגיע זמנם ימשמש בהם ויברך. אמנם לא התירו זה רק למי שהולך רגלי, אבל כשנוסע לא התירו לו להניחם קודם אור היום, דיש חשש שינה כמו בביתו [ט"ז ומ"א סק"ה].

היה בא בדרך ותפילין בראשו ושקעה עליו חמה אינו חולצן ורק יניח ידו על השל ראש עד שיגיע לבית כדי שהרואה לא יסבור שהניח בלילה, אבל אם היה יושב בביתו או בבחמ"ד א"צ לכסותו בידו, דאותם שהם שם ראו שהניחם מבעוד יום.

וכתב עוד בשו"ע, יש מי שאומר שאם התפלל תפלת ערבית מבעוד יום עד שלא הניח תפילין אין לו להניחם אחר כך. עכ"ל. כיון דכבר עשאו לילה והוי תרי קולי

דסתרי אהדדי, ולכן אם הוא לא התפלל אף על פי שהציבור התפללו מותר להניח תפילין. וכתב הברכ"י שאם היה סבור שהוא יום ובירך ובאמת היה לילה אינו חייב לברך ביום, כיון דקיי"ל כרוב הפוסקים דלילה זמן תפילין. ועיין בשער הכוונות לרבינו האר"י מה שהאריך בענין זה דתפילין בלילה, והעולה שם דעל פי הקבלה לילה אינו זמן תפילין, עיי"ש.

וכל זה לענין לילה, ונתבאר דשבת ויום טוב לאו זמן תפילין, דילפינן מוהיה לאות יצאו שבתות ויום טוב שהן עצמן אות, דגנאי הוא לשבת שתצטרך לאות אחר. ומהו האות, רש"י [ד"ה שהן] כתב שהן עצמן אות בין הקדוש ברוך הוא לישראל, דכתיב כי אות היא ביני וביניכם ונאמר ביני ובין בני ישראל היא לעולם דעיצומו של יום הוא האות. וכן מבואר מלשון הרי"ף שכתב שהן גופן אות דכתיב כי אות היא ביני ובין בני"י. עכ"ל. ושבת ויום טוב אחת הן דגם יום טוב נקרא שבתון. והתוספות והרא"ש כתבו די"ל או דאיסור עשיית מלאכה נקרא אות, או מצה בפסח וסוכה בסוכות. והרוקח [סימן ל'] כתב דאות של יציאת מצרים הוי אות, וזהו בשבת ותפילין, ולכן מילה אף שהיא אות אין יוצאים בזה האות מפני שאינו אות של יציאת מצרים. ויש שכתבו דאות מילה הוה אות, רק שכל אדם צריך להיות עליו שני אותות, דע"פ שנים עדים יקום דבר ולכן בחול הוי מילה ותפילין ובשבת ויום טוב הוי מילה ואות של שבת וימים טובים.

ובדין תפילין בחול המועד, בתלמוד ורי"ף ורמב"ם לא הוזכר להדיא אם חייב בתפילין אם לאו, והרא"ש פסק דחייב בתפילין משום דהאות הוא איסור מלאכה וחול המועד מותר מן התורה, וכן פסק המרדכי, וכתב שגם מהר"ם מרוטנבורג פסק כן, וכן ר"י בעל התוספות וסמ"ק וספר התרומה פסקו להניח בלא ברכה. ובתוספות בכמה מקומות משמע שמסתפקים בזה ובעירובין [צ"ו ע"א] כתבו דחייב ע"פ הירושלמי וכתבו שכן נהגו, ע"ש. והרשב"א בתשובה [חלק א' סימן תר"צ] פסק דפטור משום דמלאכת חול המועד אסור מן התורה, וכתב שגם הראב"ד סובר כן, וכן נמצא באמת להראב"ד בספר תמים דעים [סימן מ']. וע"פ הזוהר כתבו הפוסקים דאסור להניחם, והביאו הב"י ופסק שאין להניחם. ולפנים כל הספרדים לא היו מניחין וכל האשכנזים היו מניחין, אך יש שהניחו בלא ברכה, וכבר האריכו בזה כמה מגדולי אחרונים, וכחיום המנהג פשוט בארץ ישראל שלא להניחם.

אמר רבה בר רב הונא חייב אדם למשמש בתפילין בכל שעה.

והוא האיסור להסיח את הדעת מהתפילין. וכבר כתבו הרא"ש ותלמידי רבינו יונה בשמו בפ"ג דברכות והטור סימן מ"ד דהיסח הדעת לא מקרי אלא כשעומד בשחוק וקלות ראש, אבל אין הכונה שיחשוב כל רגע בהתפילין,

אמנם לספי זה צריך לבאר המאמר הנ"ל. וכתב ערוך השלחן דצ"ל לפי זה הא דאמרינן שחייב למשמש בכל שעה הכי פירושו, בכל שעה שנזכר מהם חייב למשמש כדי שלא לבוא לידי היסח הדעת [ב"ח ומג"א סימן כ"ח סק"א] כלומר דאם גם בשעה שיזכור לא ימשמש יכול לשכוח עליהם לגמרי ויבא לידי קלות ראש או לידי הפחה או לידי שינת קבע, והביא בערוך השלחן מספר אור זרוע הגדול [סי' תקפ"ה] וז"ל, חייב אדם למשמש וכו' הלכך צריך אדם כשהוא לבוש תפילין לזכור שתפילין עליו ולא להסיח דעתו מהן שלא יישן בהם ולא יפיה בהם, כי מחמת שזכור שנושא שם הנכבד עליו אינו בא לידי קלות ראש ותופס יראת שמים בלבו וכו', הלכך כשאדם מכוין לבו בתפלתו או בהלכה אין זה היסח הדעת דכ"ש דאיכא יראת השם. עכ"ל. הרי דעיקר הכונה הוא כדי שיבא ליראת שמים ולא לקלות ראש.

כשימשמש ממשמש בשל יד תחלה ואחר כך בשל ראש, דכמו שעושה בהנחתן כמו כן במישמושם דכתיב [דברים ו, ה] וקשרתם לאות על ירך ואחר כך והיו לטוטפות בין עיניך וכשיאמר וקשרתם ימשמש בשל יד וכשיאמר והיו ימשמש בשל ראש.

דף ל"ז ע"א

אטר מניח תפילין בימינו שהוא שמאלו. והתניא מניח בשמאלו שהוא שמאלו של כל אדם אמר אביי כי תניא ההיא, בשולט בשתי ידיו.

איטר יד ימינו אם עושה כל מלאכתו בשמאל מניח בשמאלו שהוא ימין של כל אדם, דאצלו הוה יד זו כהה, ואם שולט בשתי ידיו, דהיינו שעושה בשניהם בכח שוה באופן שאין שום יתרון בשמאלו על ימינו, מניח בשמאל ככל אדם, אבל כל שיש יתרון בשמאלו על ימינו מניח בימינו דהיא הכהה אצלו. ואם כותב בימינו ושאר כל מעשיו עושה בשמאלו, או כותב בשמאל ושאר כל מעשיו עושה בימין, י"א שהולכין אחר מעשיו ומניח בהיד התשה בכח אצלו דהיא הכהה אצלו, וי"א שהולכין אחר הכתיבה משום דכתיב וקשרתם וכתבתם, והיד שכותב בה היא הימין ומניח בהאחרת. ודעת הגר"א בביאורו [סי' י"ג] דהעיקר לדינא כדיעה הראשונה, דדרשא דיד כהה הוא להלכה מה שאין כן דרשא דוקשרתם וכתבתם נראה להדיא בש"ס שאינו להלכה.

אטר שהניח בשמאל של כל אדם לא יצא, ויש חולקין. ולכן חייב להניח שוב כהוגן ביד שמאלו שהוא ימין כל אדם, אך לא יברך בעצמו אלא ישמע הברכה מאחר או יעשה הפסק של היסח הדעת בין הנחה להנחה.

ואם האיטר צריך לשאול תפילין מאינו איטר יהפוך המעברתא לצד חוץ וכזה יבא לו הקשר לצד גופו דאילו יניחה כדרכה יהיה הקשר שלא לצד גופו ודבר זה א"א

בשום אופן, אבל על המעברתא ליכא קפידא כל כך. וכן מי שאינו איטר ששואל תפילין מאיטר יעשה כך.

ובשערי תשובה [סק"ז] הביא את שיטת המקובלים שאף איטר יד לא ישנה משאר כל אדם להניח ביד שמאל דכל אדם שהוא כנגד הלב, ושלא לשנות מסדר עליון וכו', ואף כי כבר נמצאת דיעה כזו בראשונים מכל מקום אף בקרב המקובלים אין המנהג כן אלא כסתימת השו"ע והפוסקים עפ"י סוגיין והראשונים שמניח בשמאלו שהוא ימין כל אדם.

ובשולט בשתי ידיו אמרנו שמניח בשמאל ככל אדם, אמנם צריך לדעת את ההגדרה בזה, ולפעמים הוא על ידי הרגל [והיה מצוי בדורות קודמים שהיו מתביישים באיטרות והיו מכריחים להשתמש בימין], ולפעמים הוא מטבע תולדתו, וצריך לדעת את הכללים בזה, ואין כאן המקום להאריך בנושא זה שרבו בו האופנים והדעות, וצריכים ההורים לילדים איטרים לברר את ההלכה בעוד מועד אצל בעל הוראה מובהק.

ידך זו שמאל. ולקמן [ל"ז ע"ב] על ידך זו גובה שביד.

מסתימת לשון התלמוד והפוסקים משמע להדיא דכל עצם זה שבין המרפק ובית השחי כשר להנחת תפילין, אבל הב"י הביא מסמ"ק דלא כל עצם זה כשר אלא החצי שלצד המרפק, וגם זה לא בכל מחציתה כי אם במקום התפוח שם. וכן מתבאר מהרמב"ם [פ"ד ה"ב] שכתב בשר התפוח שבמרפק וכו', ע"ש. ודעת אדונינו הגר"א [ביאור הגר"א סק"ה] דכל עצם זה שבין המרפק ובין בית השחי כשר להנחת תפילין, וכן משמע להדיא באור זרוע הגדול [סימן תקע"ו] [ערוך השלחן].

תניא אידך אין לו זרוע פטור מן התפילין אחרים אומרים ידכה לרבות את הגידם.

והרי"ף והרמב"ם והסמ"ג והרא"ש והטור לא הזכירו מכל זה כלום, והוא פלא, דהיה להם לפסוק הלכה כמר או כמר. והרמ"א [סעיף א'] כתב גידם שאין לו יד רק זרוע יניח בלא ברכה. עכ"ל. וביאר טעמו בדרכי משה משום דתוספות פסקו לחיובא והאור זרוע פסק לפטור לכן פסק כן וטרחו האחרונים בדברי האור זרוע למה פוטר. ומכל מקום בסוגיא זו רבו הדעות באופנים השונים, וישמור ה' את עמו ישראל מכל פגע ונגע וחסרון ורפיון, והנצרך להלכה בכהאי גוונא ישאל למורה הוראה.

מי שיש לו שני ראשים באיזה מהם מניח תפילין.

כתב הבן יהוידע, הנה פה עירינו בגדאד היה עובר בבטן בהמה כשבה אחת שהיה לו שני ראשים, והביאו אותו לפנינו, ואחר שנה נולד מאשה אחת ילד שיש לו שני ראשים אך נתביישו להראות אותו ורק הוליכו אותו אצל רופא ארופי כי נולד חי, אבל לא חי יותר משלשה

ימים, והגידו לי אנשים שהיו קרובים לילדת שראו אותו, וגם להמילדת שאלתי והגידה כן הדבר, וגם לרופא שאלתי ע"י אדם אחד ואמר כן הוא והגוף אחד ורק מן הצואר מתחלק לשני צוארים ושני ראשים גמורים בגלגולת ועינים ואזנים וחוטם ופה באין מחסור. ואפשר מה שהקפיד רבי על שאלת פלימו הוא מפני שדבר זה לא שכיח, ועוד חשב דאם יולד כך אי אפשר לחיות ויגיע לכלל שנים של גדול שראוי להניח תפילין. ע"כ. ואפשר לומר עוד שבאמת לא ידע רבי שיכול להיות כדבר הזה מפני שמעולם לא שמענו בכהאי גוונא, ומשמים סובבו שיבא אותו אדם לשאול בסמיכות לשאלת פלימו להראות שצדק בשאלתו, ומפני שלא ידע דאיכא כדבר הזה חשב לשאילה כדבר הלצה ולכן הקפיד עליו.

ובאמת צריך ביאור גוף דברי הגמרא כמה ששנינו דבגולגולת תלה רחמנא, ומה מהני מה דבגולגולת תלה רחמנא כיון דפטור כאן לגמרי מדין טריפה, ואמר רבינו הגר"ח דצריך לומר דבאמת לא הוי טריפה [זה באמת צ"ע למה לא הוי טריפה בתרי ראשי כיון דיתר כנטול דמין], ומה דמדמה הגמרא לטריפה הוא בזה דבעינן לחיובי מטעם התרי ראשי תרי דיני פדיון, לזה מיייתנן דהרי טריפה פטור מחמש סלעים, וא"כ הרי בעינן גם הגוף להפדיון כי היכי דלא ליפטר מטעם טריפה, ומטעם הגוף הרי א"א להיות תרי חיובי, דהוא גוף אחד. עיי"ש, ואין זה מקומו ויתבאר אי"ה יותר במסכת בכורות.

דף ל"ז ע"ב

וקשרתם, שתהא שימה כנגד הלב. רבי חייא ורב אחא בריה דרב אויא מכויין ומנח ליה להדי ליביה וכו' לך לאות ולא לאחרים לאות אמר ליה במקום לך לאות איתמר.

ובשו"ע [סימן כ"ז] דתפילין של ראש טוב להיותם גלויים ונראים וכו', וכתב הרמ"א ובשל יד אין להקפיד אם הם גלויים או מכוסים. דאע"ג דבשל יד אמרו לך לאות ולא לאחרים לאות אין הכוונה שמחוייב לכסות השל יד, דהכוונה הוא רק במקום לך לאות, וכן להיפך דהשל ראש צריך שיתראה לכולם כדכתיב וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ודרשינן אלו תפילין שבראש, אין הכוונה שאסור לכסותם, דמותר לכסותם בטלית או בחפץ אחר, דלא הקפידה תורה רק על המקום, שיהיה בגובה שבראש, ולכן מי שיש לו מחוש בראש יכול להניח השל ראש ולכסות עליו איזה כיסוי עליו ועל הראש ביחד.

ובשערי תשובה הביא שעפ"י קבלת האר"י ז"ל גם תפילין של ראש ראוי לכסותה בטלית, ויש בזה חילוקי מנהגים, ואף לנוהגים לכסות לגמרי נוהגים שיהיה מקצת זמן מגולה לצאת דעת השו"ע עפ"י הגאונים לקיים הפסוק וראו כל עמי הארץ וכו', וגם קשר של ראש מאחוריו ראוי שיהיה זמן מה מגולה [וכדברי הא"ר [סק"י ז'] בשם המרדכי], ונהרא נהרא ופשטיה, וינהג כל אחד כמנהג אבותיו.

ארבע ציציית מעכבות זו את זו, שארבעתן מצוה אחת.

ובגמרא אמרו כמה נפקא מינות, וכתב רבינו הגרי"ז [ועיין ברשב"א שהקשה גם כן כנ"ל, עיין שם בתירוץ] דלכאורה נפק"מ פשוטה ביניהם, היכא דאין לו אלא שלשה ציציית, דלר"י דחשיב ארבע מצות חייב לקשור ולרבנן הרי הוי כמו שאינן, ולכאורה מוכח מזה דאם אין לו ציציית דאסור ללבוש הטלית, ודיש לחקור דהא זה פשוט דהבגד צריך שיהיה בו ארבע כנפות ואז יש עליו חיוב ציציית, אמנם לרבי ישמעאל כיון דהם ארבע מצוות י"ל דאין כלל מצוה של ארבע ציציית אלא דבעי על כל ארבע כנפות הבגד שיעשה עליהן ציציית כמצותן, וכשיש לו שלש יעשה כפי מה שיש לו, או דאע"ג דהן ארבע מצוות, מ"מ יש דין שיהיו ארבע ציציית דכך היא מצותן ומצד הבגד יש דין דצריך לארבע ציציית. ולכאורה מוכח כדעה הנ"ל, וצ"ע.

ובשיטמ"ק כתב להוכיח דציציית הוי רק מ"ע ולא דאסור ללבוש בגד בלא ציציית, מדאמרינן ביבמות דבשב ואל תעשה יש כוח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה, וע"כ ביטלו לציציית כמבואר באידך פרקין, ועדיין מה הועילו כיון דאסור ללבוש בגד בלא ציציית א"כ הוי ליה בקום ועשה. וכתב הגרי"ז לדחות דהא איסור לבישה של בגד בלא ציציית הוא ג"כ רק משום ביטול מצות ציציית, דאיסור אחר ליכא, וא"כ כיון דחכמים עקרו שלא להטיל ציציית א"כ אין עליו חיוב ציציית ולכך גם אין איסור על לבישת בגד, מה שאין כן בכל מקום שפיר י"ל דאסור ללבוש הבגד. ע"כ.

דף ל"ה ע"א

פרק רביעי

התכלת אינה מעכבת את הלבן, והלבן אינו מעכב את התכלת.

לשון הטור, מצות ציציית בזמן שהיה תכלת מצותן שיקח ב' חוטין כפולים של צמר צבועין תכלת וב' חוטין כפולים של צמר לבן או של פשתן ויהיו טווין לשם ציציית, אבל אם לא היו טווין לשמן פסולים, וצריך שיהיו שזורין, ויהיו ארכן בכפלן ג' טפחים מד' אצבעות בגודל בכל טפה ואם ירצה להוסיף בארכן יוסיף, ואחד מהחוטין יהיה ארוך יותר כדי שיכרוך בו הגדיל.

ויעשה נקב באורך הטלית בתוך ג' אצבעות סמוך לקרן ומרוחק מן הקרן כשיעור שיש מקשר גודל עד סוף הציפורן ומה שיש ממלא קשר גודל ולמעלה עד כדי ג' אצבעות מן הכנף הוא מקום ציציית. ובתוך רוחב הבגד אין לו שיעור רק שלא יתנהו על החוטין שעושין בשפת הבגד:

וכמה חוטים בציציית, כתב בעל העיטור שאין שיעור לחוטין מלמעלה אם ירצה יוסיף כמו שירצה. ור"י פירוש

דעד שמנה כפולין שהן ששה עשר יכול להוסיף טפי לא. ויחתוך ראשי החוטין ויתחבם בכנף ויכפלים ואז יהיו ארכם שנים עשר אצבעות שהוא שיעור אורך הציציית ויקח ארבע חוטין מצד אחד וארבע מצד אחד ויקשור ב' פעמים זה על גב זה ואח"כ יכרוך חוט הארוך סביב השבעה ובזמן שהיה תכלת היה צריך לדקדק בכריכה לעשות שבעה חוליות כאשר הם מפורשים בגמרא. ועתה שאין לנו תכלת אין צריך לדקדק בחוליות. והרמב"ם ז"ל כתב מנהגינו לכרוך בה חוליות כעין שכורכין בתכלת, והרא"ש ז"ל לא היה מדקדק. ובעל העיטור כתב דהאידינא אין צריך לדקדק בכריכה ואפילו אם כרך רובה או לא כרך בה אלא חוליא אחת כשרה, אלא עיקר מצותה שיכרוך עד שיהא בכריכה עם הקשר כרוחב גודל וקושר ב' פעמים וחוזר וכורך וכן יעשה עד שישלים לה' קשרים וד' כריכות ביניהם ויהיה כל הכרוך רוחב טפה והשאר ב' טפחים ועוד יש מנהגות אחרות בעשייתו.

וכתב הבית יוסף, ונראה מדברים אלו שזה שכתב רבינו בשם ר"י דעד שמנה כפולים שהם ששה עשר יכול להוסיף, היינו מתכלת ולבן ארבעה חוטים כפולים שהם שמנה מתכלת וכן מלבן, וא"כ השתא דליכא תכלת עד ארבעה כפולים שהם שמנה יכול להוסיף טפי לא, ובתשובות הרשב"א (ח"א סי' תסח ותשכח) מצאתי שנשאל אם הוסיף על ל"ב חוטים שבציציית אם פסול והשיב אם הוסיף ודאי פסול, ואפשר דבזמן הזה דליכא תכלת מיירי וכמו שכתבתי לדעת ר"י, ואפשר דבזמן דאיכא תכלת נמי קאמר דלעולם אין מוסיפין על ל"ב בין הכל. וכן נראה מדברי סמ"ק שכתב בסימן קע"ז שלא להוסיף על המצות, כגון לעשות חמשה חוטים בציציית שהם עשרה כפולים:

והרמב"ם כתב (פרק א' ה"א) ואין לחוטי הענף מנין מן התורה, ואח"כ כתב (ה"ו) כיצד עושים את הציציית וכו' ומכנים שם ארבעה חוטים וכופלים באמצע. וכתב הב"י דנראה דהכי פירושו, שבתורה לא נתפרש מנין חוטי הענף, אבל מדברי סופרים יש להם מנין ארבעה חוטין כפולים. ובנמוקי יוסף (בהלכות קטנות כאן) כתוב שיש אומרים שמנין החוטין שיעור יש להם בין למעלה בין למטה ויהיו החוטין אחר שנכפלו ל"ב חוטין ויש לבעלי הקבלה בזה עיון גדול ועמוק. עכ"ל. וכיון דכל הני רבוותא פליגי על בעל העיטור כוותייהו נקטינן ואין להוסיף על ארבעה חוטין כפולים שהם שמנה.

וכאן כמשנה אמרו התכלת אינה מעכבת את הלבן, והלבן אינו מעכב את התכלת. ופירש רש"י אף על גב דמצוה לתת שני חוטי תכלת ושני חוטי לבן בציציית, אפילו הכי אין זה מעכב את זה ואי עביד ארבעתן תכלת או ארבעתן לבן יצא. וכתבו התוספות (שם ד"ה התכלת) והרא"ש (ציציית סי' ו) ולכאורה הוה משמע דאין זה מעכב את זה היינו שאם הטיל שני חוטים מין אחד יצא

כי הא דתפילין של יד אינה מעכבת את של ראש ושל ראש אינה מעכבת את של יד [דהיינו שנותן רק מין אחד בלבד, ונמצאו ארבעה חוטין] ונהגו כפירוש רש"י [שצריך ארבעה חוטין]. והביא הב"י לדייק כן מדברי הרמב"ם, עיי"ש.

וכיצד היא מצות תכלת, מצותו שיקח שני חוטים כפולים של צמר צבועים תכלת וכו', כן כתבו רש"י והתוספות (ד"ה התכלת) בריש פרקין, וכן כתבו הרא"ש (ציצית סי' ו) והמרדכי (סי' תתקלט), וטעמם מדאמרין לקמן (לט). גבי גברא דמיכסי גלימא דכולה תכלתא גדיל שנים גדילים ארבעה, ופירש רש"י אי הוה כתיב גדיל תעשה לך משמע שני חוטין דאין גדיל פחות משנים, השתא דכתיב גדילים משמע ארבעה. וא"ת מנלן דבעינן שני חוטי לבן ושני חוטי תכלת, תירצו התוספות דכיון דתרי מיני בעי רחמנא סברא הוא שיהיו שוים.

אבל הרמב"ם כתב [פרק א' מציצית ה"ב] ולוקחין חוט צמר שנצבע כעין הרקיע וכורכין אותו על הענף וחוט זה הוא הנקרא תכלת, וכתב עוד [ה"ו] ויהיה אחד משמנה החוטים חוט תכלת והשבעה לבנים. והראב"ד כתב עליו טעות הוא זה, אלא השנים של תכלת והששה לבן. וחכמי לונ"ל שלחו להרמב"ם [שו"ת פאר הדור סי' כא], יורנו מורנו ורבינו ולמה בתכלת יותר מבלבן שהוא מין כנף ובו מתחיל ובו מסיים, ובכריכותיו איך ימעט. והשיב להם יש לטוות חוט אחד מקצתו תכלת ומקצתו לבן ויש לו להכניס כל חוט בפני עצמו וכופלו עד שיהיו שבעה חוטין לבן ואחד תכלת שנאמר פתיל תכלת פתיל אחד ולא שנים, ולפי שהמצוה של תכלת שיהיה הפתיל כולו תכלת, לא נעשה מן הלבן אלא כריכה אחת בלבד סמוכה לכנף מין כנף, ושאר החוליא עם החוליות כולן בתכלת, חוץ מכריכה אחרונה שהיא בלבן הואיל והתחיל בו.

והתוספות כתבו בסוגיין דבספרי (שלה פ' קטו) משמע הכי דפתיל תכלת חוד חוט, אלא שהם סוברים דפליג אתלמודא דידן. ובסמ"ג (עשין כו) כתב שנים של לבן ושנים של תכלת או שלש של לבן ואחד של תכלת.

ולענין הקשרים, הרמב"ם (פ"א ה"ז) כתב וזה לשונו, לוקח חוט אחד מן הלבן וכורך כריכה אחת על שאר החוטין מצד הבגד ומניחו, ולוקח חוט התכלת וכורך בו שתי כריכות בצד כריכה של לבן וקושר, ואלו השלש כריכות הם הנקראים חוליא, ומרחיק מעט וכו' ועושה חוליא שלש וכן עד חוליא אחרונה. וכתב הב"י דמדלא הזכיר קושר אלא בחוליא ראשונה נראה לכאורה שאינו פוסק כי ההיא דאמר רבא צריך לקשר על כל חוליא וחוליא, ופוסק כי ההיא דאמר רבא קשר העליון דאורייתא, ומפרש דעליון היינו עליון ממש כלומר אצל חוליא ראשונה שסמוכה לכנף. ויותר נראה לומר שהוא פוסק כי ההיא דאמר רבא צריך לקשר על כל חוליא

וחוליא ומה שלא הזכיר קשר בכל חוליא מפני שסמך על מה שכתב וכורך בו שתי כריכות וכו' וקושר ואלו השלש כריכות הם הנקראים חוליא דמשמע דשלש כריכות עם הקשר נקרא חוליא:

והתוספות (ל"ט ע"א ד"ה לא יפחות) גבי הפוחת לא יפחות משבע כתבו שבכל קשר קושר שני קשרים כי האחד לא יתקיים ולא חשיב קשר, וכן כתבו הרא"ש (סי' טו) והמרדכי וסמ"ג (עשין כו) וכן נהגו.

ולקמן [ל"ה ע"ב] אמרי בני ר' חייא גרדומי תכלת כשרין, וגרדומי אזור כשרין. וכמה שיעור גרדומין אמר בר המדורי אמר שמואל כדי לענבן. איבעיא להו כדי לענבן, לענבן כולהו בהדדי, או דלמא כל חד וחד לחודיה תיקו.

ובענין זה רבו הדעות והשיטות, ונביא כאן את עיקרי הדברים המבוארים בעיקר בטור ונו"כ [סימן י"ב].

לשיטת ר"ת אורך החוטין הוא י"ב גודלין, ומזה שליש גדיל ושני שלישי פתיל, וזהו בשעת עשיה אבל כשנפסקו אח"כ אמרו חז"ל בסוגיין דגרדומין כשרין, והוא כשנשתתיר בהם כדי עניבה, והלבוש כתב דהטעם משום דמן התורה כשר אפילו בכל שהו ורבנן הוא דאצרכו שיעור זה ולכן לא החמירו כשנפסקו. ועיין עוד בסמוך.

ואמרו איבעיא להו דהך כדי לענבן אם כל חד וחד, כלומר כדי לענוב כל חוט בפני עצמו, דהוא שיעורא זוטא, או כדי לענבן כולן ביחד דצריך שיעור יותר מפני שעב הוא כמובן, ונשאר בתיקו, ופסקו הר"ף והרמב"ם [פ"א] לקולא דדי בכל חד וחד, והרא"ש והטור והש"ע פסקו לחומרא. ולכאורה מזה מוכח דהר"ף והרמב"ם ס"ל דהוה ספיקא דרבנן ולקולא, והרא"ש והטור והש"ע ס"ל דהוה ספיקא דאורייתא ולחומרא [ערוך השלחן].

פשוט הוא דבעינן שבכל אחד מהחוטין יהיה בו כדי עניבה לענוב האחרים, ואם מקצתן נפסקו בעינן רק שישאר מכל אחד לענוב הנפסקין, ואם כולן נפסקו בעינן העניבה על כל הז' מכל אחד מהחוטין. והמג"א [סק"ב] מצריך שיהא בכל חוט לענוב לכל חוט וחוט בפ"ע מהחוטין הנפסקין, דדעת המרדכי כן הוא לדעתו.

ודברי הרמב"ם בענין זה תמוהים מאד, והאריך הב"י ליישבם בכמה אופנים, ואכמ"ל.

ואמרו לקמן אמר שמואל משמיה דלוי חוטי צמר פוטרין בשל פשתן, ופירש רש"י אותם שני חוטים של לבן אם של צמר הם פוטרין בסדין של פשתן עם התכלת, ואף על גב דליכא השתא מין כנף דהוי של צמר. ובתר הכי איבעיא להו של פשתן מהו שיפטר בשל צמר וכו' כדריש לקיש דאמר ריש לקיש כל מקום שאתה מוצא עשה ולא תעשה אם אתה יכול לקיים את שניהם מוטב

ואם לאו יבא עשה וידחה את לא תעשה. וכתבו התוספות (ד"ה כיון), כיון דאפשר במינו לא, ולעיל דאסיקנא דחומי פשתן פוטרין בשל צמר, היינו בהדי תכלת, דמגו דתכלת פטר בשל פשתן לבן נמי פטר, וכן כתבו התוספות בעוד מקומות. ועיין בב"י מה שהאריך בדברי הרמב"ם בענין זה. ואי"ה נאריך בזה יותר לקמן [מ"ג ע"ב].

דף מ' ע"ב

טלית שהקטן מתכסה בו ראשו ורובו והגדול יוצא בו דרך עראי חייבת בציצית אין הקטן מתכסה בו ראשו ורובו אף על פי שהגדול יוצא בה עראי פטורה.

ומה הוא שיעור זה, דבודאי שיש שיעור לקטן זה, דאין סברא לומר לקטן בן שנה או שתיים או מעט יותר, ובאמת כתב הרמב"ם [ריש פ"ג] קטן המתהלך לבדו בשוק וא"צ אחר לשומרו. עכ"ל. וגם שיעור זה לא נתברר, דכמה הוא קטן זה, והטור כתב בן ט' שנים, ע"ש. והנמק"י כתב קטן המתבייש לצאת לחוץ בלא כסות, ע"ש.

והרמב"ם לא הזכיר כלל הך תנאי גדול יוצא בו דרך עראי אלא שהקטן מתכסה בו ראשו ורובו, ע"ש, אבל הטור כתב שיעור טלית להתחייב בציצית כל שקטן בן ט' שנים יכול לכסות בה ראשו ורובו וגדול אינו מתבייש בה לצאת באקראי לשוק אבל אם אין הקטן מתכסה בה ראשו ורובו אף על פי שגדול יוצא בה באקראי לשוק פטור. עכ"ל. והאחרונים [ב"ח ומג"א וא"ר] חקרו איך הדין כשגדול יוצא בו בקבע ואין הקטן מתכסה בו, והסכימו דחייבת בציצית.

והנה הפוסקים האריכו בענין אלו ההולכים בארבע כנפות קטנים שאינם יוצאים ידי חובה, אמנם לערוך השלחן יש מחלף אחר בזה, ולפי שיטתו יש לימוד זכות גדול על המון העם הנ"ל [היום בודאי אפשר דרא וכמעט לא תמצא מי ההולך בטלית קטן כזה].

וכן הם דבריו, דודאי דכל השיעורים של קטן הנ"ל הם לגדולים, דקטנים לאו בני מצוה נינהו, ולכן הרמב"ם לא הוצרך לפרש רק דבר של קטן שהוא לסימנא, והברייתא ה"ק, טלית שהקטן מתכסה בו ראשו ורובו חייבת בציצית,

והדבר תמוה הא התורה אמרה אשר תכסה בה, ולגדולים נאמרה, ופשיטא דבגד שהקטן מתכסה בו ראשו ורובו לא יספיק לגדולים, דאין דרך גדול לצאת בבגד קצר כזה והיוצא בטלה דעתו. ועל זה מתרץ הברייתא והגדול יוצא בה דרך עראי, כלומר אף על גב דלקביעות ודאי אינו ראוי, אבל במקרה יוצא בה, והתורה חייבה גם כשיוצא בה דרך עראי, ופסיקא להו לרבנן דכל שהקטן מתכסה בה ראשו ורובו ראוי לגדול לעראי.

וכתב לפי זה על מה שכתבו הגדולים וצווחו על המנהג שנושאים טליתות קטנים מאד ועושין בהן ציצית והולכין בהם לרה"ר בשבת, וצווחו ככרוכיא וכתבו דלכל הפחות יהיה אורך הטלית אמה וחצי ג' רבע אמות מלפניו וג' מלאחריו, ולדבריהם אותם שנושאים קטנים מזה אינם יוצאים ידי חובת ציצית. אמנם כתב דכל חקירה זו בחנם והעולם מקיימים מצות ציצית בטליתות הקטנים, דמן התורה כל בגד של ד' כנפות שנושא על גופו חייב בציצית, והא דבעינן עיטוף רוב הגוף זהו בטלית העליון שהוא כמו הסודר שבזמן הגמרא שהיה הילוכם בזה כידוע, ולכן מברכינן עלייהו להתעטף בציצית, ובזה בעינן שיעור מפני שהוא על הבגדים, אבל טלית קטן שתחת הבגדים א"צ שיעור כלל דאם רק יש בו ד' כנפות חייב בציצית וכן מבואר להדיא מדברי הריטב"א והנמוק"י, דכתב הנמוק"י [בפירושו להרי"ף הל' ציצית] בשם הריטב"א וז"ל, ועכשיו נשאר לנו לבאר אם העטיפה מעכבת בו אם לאו וכו', כי יש מהראשונים שאמרו כי אין מצות טלית מתקיימת אלא בעטיפת הראש לכסות בו ראשו וגופו או רובו, כדכתיב אשר תכסה בה, ולדבריהם אין מצות ציצית באלו הטליתות הקטנים שנהגו ללבוש ברוב המלכיות. ואין נראה כן, ומה שהיו מברכין להתעטף זהו למצוה מן המובחר. ואפשר שהתלמוד מדבר לפי מנהגם שלא היו רגילין ללבוש אלא טלית גדול, אבל משורת הדין כל כסות של ד' כנפות חייבת בציצית ויוצא לה ידי מצות ציצית, אף על פי שאין בו לא כיסוי ולא עיטוף, דרחמנא בגדיהם וכסותך קאמר, וכל מלבוש וכסות במשמע, ובלבד שיהא לו ד' כנפות, ואי משום אשר תכסה בה וכו' לרבות כסות סומא או בעלת ה' וכו' וכן פשט המנהג בכל ישראל וכו' וכן פסק הרב בעל הלכות וכו' ובאלו הטליתות הקטנים אין מברכין להתעטף אלא על מצות ציצית וכו'. עכ"ל.